

Evropa soudců a Evropa politiků

Viv ESD na vývoj evropské integrace

IVO ŠLOSARČÍK

Europe of Judges and Europe of Statesmans Impact of ECJ on Development of the European Integration

Abstract: This text deals with channels of communication, which were used by the EU judiciary to influence the development of the European integration, and with reasons for the respect for EU judicial activism from the member states and other EU institutions. This text covers the impact of individual procedural mechanisms (enforcement action, annulment action, preliminary rulings and action for damages) on the development of the European Union and the analysis of the reaction of member states, domestic judiciary and key EU institutions to the ECJ activism.

In the author's opinion, major reason behind the actual influence of the European Court of Justice activism is the combination of the treaty-based parameters of the ECJ (in particular mandatory jurisdiction and heterogeneity of subject involved in the procedures before ECJ), relative homogeneity of the legal environment in the EU member states and long-term strategy of the ECJ. The ECJ strategy is based on the gradual expansion of new doctrines formulated by the ECJ case-law (and "testing" of the reaction of other institutional actors in the EU) and frequent use of preliminary questions mechanism, which avoids direct confrontation with executive powers both in the member states and the EU.

Key words: European Court of Justice, EU law, judicial activism, preliminary question, EU educational policy, constitutional courts, impact of EU case-law.

POSTAVENÍ, VLIV A MEZE MEZINÁRODNÍ JUSTICE

Tato stať se zabývá převážně vlivem soudnictví na proces evropské integrace. Klíčový prvek soudního systému Evropské unie (EU), Soudní dvůr ES (ESD), ovlivňuje současnou podobu Evropské unie zcela zásadním způsobem, který překonal vliv jiných soudních institucí na vývoj mezinárodního práva a mezinárodní spolupráce.¹

Následující text se pokusí ukázat, že důvodem mimořádnosti vlivu soudních institucí ES/EU byla kombinace nastavení paramentů soudů EU v zakládajících smlouvách a taktika ESD při postupné expanzi svého vlivu, která poměrně citlivě reagovala na možné body odporu jiných institucionálních hráčů v EU. Stať se zaměřuje na ESD a jen omezeně se zabývá rolí Soudu první instance (Soudu prvního stupně) nebo vnitrostátních soudů členských států, které jsou při rozhodování kauz s komunitárním prvkem rovněž považovány za součást soudního systému ES/EU. Vzhledem k nedostatku místa se tento text nemůže zabývat ani komparací jednání ESD a nejvyšších soudů v zemích s federální strukturou, zejména pak Nejvyššího soudu Spojených států.

Mezinárodní soudní orgány jsou jedním z nástrojů, jimiž se mezinárodní komunita pokouší nenásilně řešit spory, které se nevyhnutelně objevují v procesu evropské i mezinárodní integrace. Mezinárodní právo operuje s celou řadou mechanismů pro pokojné řešení sporů: diplomatickým vyjednáváním, „dobrymi službami“ (*good services*), zprostředkováním, mediací, rozhodčími tribunály a soudními orgány.² Mezinárodní právo rovněž výslovně odkazuje i na možnost využít pro řešení sporů regionální integrační struktury (*Shaw, 2003, s. 914–950*). Rozhodčí tribunály a soudy jsou často umístovány na vrchol pomyslné pyramidy mechanismů pro řešení konfliktů; důvodem takového zařazení je závaznost jejich

rozhodnutí pro strany sporu. Jako specifický rys soudních institucí se na rozdíl od rozhodčích tribunálů navíc uvádí jejich trvalá povaha a předem nastavené podmínky pro existenci jejich pravomoci rozhodovat o určitých druzích sporů (*Shaw, 2003, s. 951–959*).

Mezinárodní komunita vytvořila celou řadu soudních institucí. Přes zdánlivě jednotou definici mezinárodního soudu se tyto instituce liší ve zcela klíčových rysech; nejvýrazněji v otázce nastavení své jurisdikce a subjektů řízení, vynuocovacích mechanismů a v neposlední řadě i v míře kontroly vykonávané státy či mezinárodními organizacemi nad mezinárodními soudními orgány. [Viz též tabulka na s. 24.]

Srovnání však narážejí na významné rozdíly mezi jednotlivými soudními institucemi a ESD. V případě komparace ESD a Mezinárodního soudního dvora (MSD) jako hlavních představitelů mezinárodní a evropské justice vyniká zejména rozdíl mezi obligatorní, ex ante nastavenou jurisdikcí ESD při srovnání s pozicí Mezinárodního soudního dvora, jehož jurisdikce nenastává ve většině sporů automaticky a před vznikem reálného mezistátního sporu, ale až ex post souhlasem znesvářených stran.³ Stát, který má ve sporu slabší právní argumenty či dává přednost jiné formě řešení sporu, se obvykle snaží vyhnout soudnímu řešení sporu. Proto neměl MSD šanci vyjádřit se k nejvýznamnějším konfliktům druhé poloviny 20. století – od korejské války v 50. letech přes vietnamský konflikt v 60. a 70. letech až po sestřelení korejského civilního letadla sovětskými stíhačkami v 80. letech. Občas se dokonce MSD a žalující stát uchýlily ke zvláštní taktice „nepřímého sporu“, kdy např. MSD řešil kauzu Portugalsko versus Austrálie, týkající se statutu Východního Timoru. Důvodem, proč si Portugalsko vybralo jako adresáta žaloby Austrálii, byla skutečnost, že Austrálie přijala jurisdikci MSD, zatímco hlavní sporná strana – Indonésie, okupující Východní Timor – se podobného kroku zdržela. I když portugalská taktika byla neúspěšná, ukazuje slabiny nastavení jurisdikce MSD. Pokud byla pravomoc MSD založena v mezinárodní smlouvě nebo v jednostranném prohlášení státu v minulosti, projevila se snaha z jurisdikce MSD „uniknout“ např. vypovězením smlouvy, interpretací smlouvy či prohlášením popírajícím jurisdikci MSD nebo prostě ignorováním řízení před ESD. Příkladem může být jednání Iránu ve sporu se Spojenými státy o zadržování amerických diplomatů na ambasádě v Teheránu nebo naopak popření jurisdikce MSD ze strany USA ve sporu, týkajícím se amerických aktivit proti Nikaragui. Jak uvádí M. Shaw, tento fenomén byl obzvláště výrazný v 70. a 80. letech minulého století (*Shaw, 2003, s. 570; srov. též Hartley, 2004, s. 92–98*). I v případech, kdy MSD dospěl k rozsudku, často jeho rozhodnutí nebylo respektováno, ať již z rozhodnutí ústředních státních orgánů, nebo orgánů na nižší vládní úrovni (např. kauza LaGrand),⁴ (*Hartley, 2004, s. 92–98*). Problémy s pozicí MSD při ovlivňování mezinárodního pořádku se tak dají shrnout do kombinace omezení při nastavení své jurisdikce a problému s nerespektováním rozhodnutí tohoto mezinárodního soudu.

EVROPSKÝ SOUDNÍ DVŮR

Evropský soudní dvůr (Soudní dvůr ES, ESD) působí jako institucionální aktér v procesu evropské integrace již od jejich samotných počátků. S nezávislou soudní institucí počítala již Smlouva zakládající Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO) z roku 1951.⁵ První rozsudek pak Soudní dvůr ESUO vydal v roce 1954. Zmíněný soud se minimálně v očích politiků členských států osvědčil, a proto signatáři Římských smluv začlenili do institucionální struktury EHS soudní orgán s výraznými pravomocemi.⁶ Od roku 1989 se soustava ústředních soudů ES/EU rozrostla o Soud první instance (Soud prvního stupně). Smlouva z Nice pak umožnila, aby se v budoucnosti doplnila struktura ústředních soudů ES/EU o specializované soudní komory, které ale v praxi dosud nebyly zřízeny; až od 2005 by měl v rámci centrální soudní soustavy Evropské unie začít fungovat sedmičlenný specializovaný tribunál pro zaměstnanecké spory pracovníků institucí EU.

Pozice ESD v institucionálně právním systému ES/EU je primárně dána jeho charakterem jako soudního orgánu. Avšak ESD plní ve struktuře ES/EU roli hned několika typů soudů (*zajímavý pohled podává např. Schepre – Blankenburg, 2001, s. 9–42*):

Nejdůležitější mezinárodní soudní orgány na evropském kontinentu

<i>Soud</i>	<i>Vznik</i>	<i>Základající instituce / základající dokument</i>	<i>Sídlo</i>	<i>Velikost / systém jmenování soudců</i>	<i>Typy rozhodovaných sporů</i>
Mezinárodní soudní dvůr ^{a)}	1948	OSN	Haag	15	<ul style="list-style-type: none"> • Spory stát versus stát • Posudky interpretující mezinárodní právo • NE: spory jednotlivců versus stát
Evropský soud pro lidská práva ^{b)}	1959	Rada Evropy (+ Evropská úmluva o lidských právech)	Štrasburk	47 (odpovídá počtu členů Rady Evropy)	<ul style="list-style-type: none"> • Spory jednotlivce/firma versus stát, týkající se Evropské úmluvy o lidských právech (většina případů) • Výjimečně i spory stát versus stát (pro nerespektování úmluvy jedním státem)
ESD	1953	ES/EU (+ článek 220–245 SES)	Lucemburk	25 soudců + 8 generálních advokátů	<ul style="list-style-type: none"> • Komise versus stát EU (dozorčí žaloba) • Členský stát, instituce EU, jednotlivce/firma versus instituce EU (žaloba na neplatnost sekundárního práva) • Odpovědi na předběžnou otázku položenou soudem/tribunálem státu EU • Náhrada škody, způsobené ES/EU
Soud ESVO ^{c)}	1994	Smlouva o Evropském hospodářském prostoru	Lucemburk	3	<ul style="list-style-type: none"> • Dozorčí žaloba vůči státu ESVO pro neplnění povinností • Mezistátní spory o výklad Smlouvy o EHP • Stanoviska k výkladu Smlouvy o EHP na žádost domácího soudu • Žaloba na neplatnost opatření (rozhodnutí) Dozorčího úřadu ESVO
Tribunál pro bývalou Jugoslávii ^{d)}	1995	Rezoluce RB OSN (č. 827, 25. 5. 1993)	Haag	16 + 9/27 ^{e)}	<ul style="list-style-type: none"> • Trestní stíhání jednotlivců za nejzávažnější zločiny spáchané v kontextu rozpadu Jugoslávie • NE: „trestní“ stíhání států nebo organizací
Mezinárodní trestní soud ^{e)}	2003	Mezinárodní smlouva (tzv. Římský statut)	Haag	18	<ul style="list-style-type: none"> • Trestní stíhání jednotlivců za nejzávažnější zločiny dle mezinárodního práva • NE: „trestní“ stíhání států nebo organizací
Mezinárodní tribunál pro mořské právo ^{f)}	1996	Mezinárodní smlouva (Úmluva OSN o mořském právu)	Hamburk	21	<ul style="list-style-type: none"> • Spory států nebo mezinárodních organizací

^{a)} Podrobně se problematikou Mezinárodního soudního dvora (MSD) zabývá Shabtai, 1995 nebo Shaw, 2003, s. 951–1012 a samostatná kapitola této stati.

^{b)} Mimořádně dobrý přehled o Evropském soudu pro lidská práva (ESLP) poskytuje publikace Ovey – White, 2002.

^{c)} Zřejmě nejlepším přehledem aktivit Soudu ESVO je Baudenbacher, 2004; Baudenbacher, 1997, s. 169–227.

^{d)} Podrobnosti o Tribunálu pro bývalou Jugoslávii viz např. Šturma, 2002, s. 77–98.

^{e)} Podrobnosti o Mezinárodním trestním soudu viz např. Schabas, 2004; Šturma, 2002, s. 113–197.

^{f)} Podrobně se Mezinárodním tribunálem pro mořské právo zabývá Shaw, 2003, s. 568–571; Ondřej, 2002, s. 343–356.

^{g)} Šestnáct stálých soudců zvolených Valným shromážděním OSN na čtyři roky (s možností znovuzvolení). Navíc v rámci soudu působí najednou až devět doplňkových soudců, kteří jsou vybíráni z rezervního seznamu 27 soudců pro řešení konkrétního případu či případů.

- ESD coby „mezinárodní“ soud posuzuje soulad jednání členských států s evropským právem; zejména prostřednictvím dozorčí žaloby vůči členským státům (viz článek 226–228 SES) a interpretací evropského práva, regulujícího mechanismy náhrady škody, vzniklé soukromým subjektům v důsledku neplnění *acquis communautaire* členskými státy (viz článek 234 písmeno a) SES).
- ESD coby kvaziústavní soud posuzuje soulad norem evropského sekundárního práva s primárním právem; zejména prostřednictvím žaloby na neplatnost (viz článek 230–231 SES) a částečně i prostřednictvím odpovědi na předběžné otázky na platnost evropského práva, pokládané vnitrostátními soudy (viz článek 234 písmeno b) SES). Kvaziústavní charakter (obdobný např. pravomoci francouzské Ústavní rady nebo českého Ústavního soudu) má také rozhodování ESD o kompatibilitě mezinárodních smluv, které má v úmyslu ES/EU uzavřít, s evropským primárním právem (viz článek 300 odstavec 6 SES).
- ESD coby instituce poskytuje závazný výklad evropského práva při jeho aplikaci v členských státech; prostřednictvím odpovědi na předběžnou otázku o výkladu evropského práva (viz článek 234 písmeno a) SES).
- ESD coby „správní“ soud kontroluje legalitu a „dobrou správu“ jiných institucí ES/EU; typicky prostřednictvím žaloby na neplatnost (např. u rozhodnutí adresovaných soukromým subjektům) a rozhodovací praxe o náhradě škody, způsobené pochybením institucí ES/EU (viz článek 288 SES).

ESD je vybaven řadou dalších pravomocí (např. žaloba na nečinnost, rozhodování pracovněprávních sporů zaměstnanců institucí ES/EU, rozhodovací pravomoc ES založená rozhodčí doložkou ve smlouvách), ale ty pro účely této stati mají jen omezený význam.

Významnou skutečností je rovněž to, že jurisdikce ESD nastává ve většině případů obligatorně; neexistují žádná přechodná období, omezující podřízení se jurisdikci ESD, ani trvalé výjimky pro některé státy.

Současně je však aktivita ESD hned v několika směrech omezena. Překážky pro příliš velkou expanzi role ESD byly otci-zakladateli evropské integrace založeny zejména následujícím způsobem:

- ESD nemůže zahájit řízení sám, ale pouze z iniciativy jiného subjektu.
- Výčet subjektů, které mohou iniciovat řízení před ESD, je nastaven poměrně úzce. Dozorčí žalobu může podat pouze Evropská komise nebo členský stát, ale v praxi si tento instrument téměř „monopolizovala“ Evropská komise. Předběžnou otázku může podat jen soud či tribunál členského státu, a proto ESD systematicky odmítá odpovídat na dotazy pokládané soudy se sídlem mimo území EU, jinými mezinárodními soudy nebo např. soukromými rozhodci. Nejzřetelnější je omezení přístupu k ESD zřetelné v řízení o žalobě na neplatnost, kde ESD zaujal značně restriktivní postoj k zapojení neprivilegovaných stran do iniciace i projednávání řízení (viz dále).
- Sankce uložitelné ESD jsou relativně mírné a jejich vynucovací mechanismus na evropské úrovni zcela chybí, pokud nebereme v úvahu politický tlak na členský stát ze strany ostatních zemí a evropských institucí.
- Časová omezení jsou nejviditelnější opět u žaloby na neplatnost, kde je pro podání žaloby stanovena dvouměsíční lhůta (od zveřejnění napadené normy nebo jejího doručení adresátovi), zatímco u jiných druhů řízení lhůty zcela chybí (dozorčí žaloba čili žaloba na porušení Smlouvy) nebo jsou značně volnější (pět let u žaloby na náhradu škody, způsobené institucemi ES).
- ESD nemá volnost rozhodovat o svých vnitřních pravidlech a rozpočtu, jejich nastavení záleží na členských státech.

Složení ESD

ESD je od května 2004 složen z pětadvaceti soudců na základě principu jeden stát = jeden soudce a stejný princip se uplatňuje pro Soud první instance (SPI). V minulosti tomu tak vždy nebylo a každý z větších států ES byl během historie evropské integrace v ESD

zastoupen po několik let dvěma soudci.⁷ V současnosti toto privilegované zastoupení velkých států v soudní soustavě ES/EU přežilo jen ve výraznější reprezentaci velkých států mezi generálními advokáty Evropského soudního dvora.⁸

Formální požadavky

Evropský soudní dvůr se skládá z pětadvaceti soudců. Jejich počet odpovídá tedy počtu členských států, tzn. že každý členský stát nominuje jednoho „svého“ soudce. Funkční období soudce je šest let a jmenovací proces se částečně opakuje každé tři roky (střídavě dvanáct a třináct soudců). Soudci jsou tak jmenováni na základě „společného souhlasu všech států“ (což je zachováno i po Smlouvě z Nice) a bez vlivu např. Evropského parlamentu nebo parlamentů členských států. Potenciální právo veta jednotlivého členského státu na jmenování soudce ESD pocházejícího z jiného členského státu není však v praxi používáno.⁹ Relativní uzavřenost a netransparentnost jmenovacího procesu vystihl i bývalý soudce ESD Mancini, který o jmenování soudců ESD prohlásil, že „jen málo nejvyšších soudů v západních zemích tak postrádá propojení s demokratickou vládou“ (cit. dle Douglas-Scott, 2002, s. 201).

Formálním požadavkem pro jmenování soudce je, aby byl způsobilý zastávat nejvyšší soudcovský úřad ve svém domácím prostředí nebo musí být uznávaným odborníkem v oboru práva (*jurisconsult or recognised competence*), i když se nevyžaduje specializace v oboru evropské právo. Tato formulace umožňuje jmenovat např. soudce z akademické sféry, který nemá praxi nutnou pro jmenování do soudcovské funkce ve svém státě.

Soudce může zastávat svou funkci opakovaně. Není však převládajícím pravidlem, že by soudci byly fakticky jmenováni na doživotí (tj. že by se jejich jmenování opakovalo, dokud o funkci mají zájem a při výkonu své funkce nezpůsobí skandál či se nedopustí trestného činu). Ve skutečnosti dochází k výměně soudců po skončení jejich funkčního období např. kvůli střídání politické příslušnosti soudců (což je typické pro SRN) nebo kvůli zájmu soudců vrátit se zpět do soudního systému své země, do soukromé praxe či pokračovat v akademické kariéře. Mnohá kariéra soudce ESD trvá však velmi dlouho (např. Karl Roemer a Andre Donner působili u ESD přes dvacet let nebo minulý „španělský“ soudce ESD Gil Carlos Rodríguez Iglesias působil v ESD od vstupu Španělska do ES v 80. letech až do roku 2003), ale obecně je kratší než např. u soudců Nejvyššího soudu USA (Kenney, 1998, s. 103).

Praxe obsazování ESD

Vliv profesionálního a politického prostředí, z něhož soudci ESD pocházejí, byl dosud jen velmi omezeně předmětem akademického výzkumu. Většina soudců má za sebou kariéru ve vnitrostátní soudní soustavě, v politických strukturách svého členského státu nebo v akademické sféře. Existují však výrazné regionální rozdíly. (*Mimořádně podrobný přehled soudců a generálních advokátů soudů ES od počátku evropské integrace do konce 80. let podává Kenney, 1998, s. 101–133.*) Jen zcela výjimečně dochází ke jmenování nových soudců či generálních advokátů z řad personálu ESD (např. současný nejdéle sloužící generální advokát Jacobs nebo soudce Lenaerts byli dříve referendáři ESD). Faktickou podmínkou pro výkon funkce soudce ESD je i znalost francouzštiny, která je vnitřním pracovním jazykem tohoto soudu.

Pro vnímání ESD je také důležité, že pozice v soudních strukturách EU není obecně vnímána jako konec či završení kariéry příslušného soudce. Možnost, aby se soudce ESD/SPI vrátil do soudní soustavy svého státu, je podpořena též důsledně respektovaným pravidlem neveřejnosti vnitřního rozhodování soudu a neexistencí existence separátního vota či disentu jednotlivých soudců, které je obvyklé např. v rozsudcích MSD nebo amerického Nejvyššího soudu. I v praxi se soudci ESD po skončení svého mandátu vrátili na vysoké posty v domácí justici; např. Lord Slynn do soudní pozice v britské Sněmovně lordů nebo finský soudce Leif Sevón, který se na počátku roku 2002 stal předsedou finského Nejvyššího soudu.¹⁰

Soudci Evropského soudního dvora

<i>Soudce</i>	<i>Stát</i>	<i>Počátek působení v ESD</i>	<i>Předchozí kariéra</i>		
			<i>Vnitrostátní soudy (+ jiné mezinárodní soudy)</i>	<i>Státní správa nebo politické funkce</i>	<i>Akademická kariéra</i>
Vassilios Skouris	Řecko	1999, od r. 2003 předseda ESD		Ministr vnitra	Univerzity v SRN a v Řecku (Hamburk, Soluň)
Claus Christian Gulmann	Dánsko	1994 (1991–1994 generální advokát)			Univerzita v Kodani
Antonio Mario La Pergola	Itálie	1994 (v roce 1994 krátce soudcem ESD, 1995–1999 generálním advokátem, od roku 1999 opět soudcem)	Předseda Ústavního soudu (1986–1987)	Ministr pro regionální politiku (1987–1989), poslanec EP (1989–1994)	Univerzity v Padově, v Boloni a v Římě
Jean Pierre Puissechet	Francie	1994		Ředitel právní služby Rady (1968–1973), vysoké funkce ve francouzských ministerstvech (1977–1979, 1987–1994), OBSE (1979–1985)	
Peter Jann	Rakousko	1995	Ústavní soud (1978–1994)	Ministerstvo spravedlnosti (1961–1970), právní poradce v Parlamentu (1973–1978)	
Romain Schintgen	Lucembursko	1996 (od roku 1989 soudcem SPI)		Ministerstvo práce a sociálních věcí, zástupce vlády ve výborech ESF a ve výborech pro volný pohyb osob	
Aindrias Ó Caoimh	Irsko	2004	Vrchní soud		King's Inns v Dublinu
Ninon Colneric	SRN	2000	Soudkyně specializovaná na pracovní právo		Univerzity v Brémách a ve Frankfurtu na Mohanem

Soudci ESD (pokračování)

Soudce	Stát	Počátek působení v ESD	Předchozí kariéra		
			Vnitrostátní soudy (+ jiné mezinárodní soudy)	Státní správa nebo politické funkce	Akademická kariéra
Stig von Bahr	Švédsko	2000	Nejvyšší správní soud	Úřad ombudsmana, Ministerstvo financí, specialista na daňové právo	
José Narciso da Cunha Rodrigues	Portugalsko	2000		Zástupce státu před ESLP, nejvyšší státní zástupce	
Christian Timmermans	Nizozemsko	2000	Odvolací soud v Arnhernu	Právní služba Evropské komise – zástupce generálního ředitele	Univerzity v Groningenu a v Amsterdamu
Allan Rosas	Finsko	2002		Právní poradce pro Evropskou komisi	Univerzita v Turku
Rosario Silva de Lapuerta	Španělsko	2003		Ministerstvo spravedlnosti, účast na jednáních o Smlouvě z Nice	Diplomatická akademie
Koen Lenaerts	Belgie	2003 (od roku 1989 soudcem SPI)			Katolická univerzita v Lovani a College of Europe v Bruggách
Konrad Hermann Teodor Schiemann	Velká Británie	2004	Vrchní soud (1986–1995), soudce-člen Sněmovny lordů (1995–2003)		
Jiří Malenovský	Česká republika	2004	Ústavní soud (2000–2004)	Velvyslanec u Rady Evropy, Ministerstvo zahraničí	Masarykova univerzita v Brně
Uno Lõhmus	Estonsko	2004	Předseda Nejvyššího soudu (1998–2004), soudce ESLP (1994–1998)		Univerzita v Tartu

Soudci ESD (pokračování)

<i>Soudce</i>	<i>Stát</i>	<i>Počátek působení v ESD</i>	<i>Předchozí kariéra</i>		
			<i>Vnitrostátní soudy (+ jiné mezinárodní soudy)</i>	<i>Státní správa nebo politické funkce</i>	<i>Akademická kariéra</i>
George Arestis	Kypr	2004	Nejvyšší soud (od roku 2003)		
Pranas Kūris	Litva	2004	Soudce ESLP, předseda Nejvyššího soudu Litvy	Ministr spravedlnosti (1990–1991)	Univerzita ve Vilniusu
Egils Levits	Lotyšsko	2004	Soudce ESLP (od roku 1995)	Ministr spravedlnosti (1993–1994), velvyslanec	Univerzita v Kielu
Endre Juhász	Maďarsko	2004		Hlavní vyjednávač asociač- ní a přístupové smlouvy pro Maďarsko, ministr pro ev- ropské záležitosti	
Anthony Borg Barthet	Malta	2004		Nejvyšší státní zástupce, člen Rady rozhodců (1998–2004)	Maltská univerzita
Jerzy Makarczyk	Polsko	2004	Soudce ESPL (1992–2002)	Hlavní vyjednávač pro odchod sovětských vojsk z Polska	Institut pro mezinárodní právo
Marko Ilešič	Slovinsko	2004	Soudce a rozhodce speciali- zovaný na právní regulaci sportu a na obchodní právo		Lublaňská univerzita
Ján Klučka	Slovensko	2004	Ústavní soud, Stálý rozhod- čí soud v Haagu		Košická univerzita

Poznámka: Nezahrnuti jsou generální advokáti a soudci SPI.

Pramen: internetová stránka ESD, http://curia.eu.int/en/instit/presentationfr/index_cje.htm (2. 6. 2004).

DOPADY JEDNOTLIVÝCH DRUHŮ ŘÍZENÍ

Jak již bylo řešeno výše, ESD disponuje celou řadou procesních mechanismů, jež měly odlišný dopad na vývoj evropské integrace.

Vliv dozorčí žaloby**(žaloby na porušení Smlouvy členským státem, článek 226–228 SES)**

Dozorčí žaloba pro porušení evropského práva je neviditelnějším soudním mechanismem řešení sporů na vrcholné úrovni EU. K jejímu podání je oprávněna Evropská komise nebo kterýkoli členský stát. Praxe však ukázala, že množství dozorčích žalob podávaných členskými státy je zcela marginální, protože za celou historii evropské integrace nepřekročil jejich počet půl desítky. Nejvýznamnějším institucionálním hráčem je Evropská komise, která tak získala na podávání dozorčích žalob faktický monopol. Před podáním žaloby evropské právo předpokládá poměrně komplikovanou administrativní fázi pro zjištění skutkového stavu a stanovisek stran sporu, během níž je většina konfliktních situací vyřešena bez zapojení ESD. Evropská komise zároveň nemá povinnost žalovat členský stát pokaždé, kdy shledá porušení práva EU, což jí umožňuje větší flexibilitu a selektivnost ve využívání soudního řešení. Dozorčí žaloba nastupuje obvykle až tehdy, pokud Evropská komise nevidí výhodnější možnost řešení (např. v podobě neformálního diplomatického jednání) a zároveň je pravděpodobnost úspěšnosti žaloby velmi vysoká (extrémním příkladem byl rok 2002, kdy Evropská komise uspěla v 90 případech z 93 kauz rozhodnutých ESD), (*Šlosarčík, 2004 a*).

Od počátku své činnosti ESD disponoval relativně slabými mechanismy pro vymáhání svých rozsudků. O to překvapivější je relativně vysoká úroveň jejich plnění ze strany členských států (*Börzel, 2001*), kdy otevřené odmítnutí názoru ESD bylo spíše výjimkou (např. nerespektování rozhodnutí ESD ze strany Francie poté, kdy ESD v roce 1979 prohlásil za protiprávní francouzská omezení dovozu jehněčího a skopového masa z Velké Británie, *podrobná analýza celého problému viz Rasmussen, 1998, s. 339–349*).

I přes vysokou míru shody s rozhodovací praxí ESD byla do Maastrichtské smlouvy začleněna klauzule, posilující efektivnost vymáhání rozsudků ESD. Pokud členský stát nerespektuje rozhodnutí ESD, může být Evropskou komisí znovu zažalován a součástí opakovaného rozsudku může být finanční sankce. Posílený sankční mechanismus Evropská komise nicméně zaváděla jen velmi pomalu, první rozsudek tohoto typu padl až v roce 2000, kdy bylo Řecko odsouzeno k periodické pokutě 20 000 Eur za každý den, kdy nebude plnit legislativu EU v oblasti ochrany životního prostředí (*případ Chania II, Komise versus Řecko, C-387/97*). Další rozsudek vydal ESD až o čtyři roky později (*případ Komise versus Španělsko, C-278/01, rozsudek ze dne 25. 11. 2003*). Tendence k využívání finančních sankcí vůči státům s cílem prosazovat evropské právo je však přes dosavadní nízký počet konečných rozsudků na vzestupu; např. na jaře roku 2004 navrhl generální advokát poprvé uložení pokuty ve výši 115,5 mil. Eur ve sporu Komise versus Francie, týkajícím se porušování rybolovné politiky EU (*Komise versus Francie, C-304/02*).¹¹

Vliv žaloby na neplatnost**(žaloby na neplatnost normy, článek 230–321 SES)**

Žaloba na neplatnost má zejména význam jako procesní mechanismus, který „čistí“ evropský právní řád od norem obecného či individuálního charakteru, odporujících primárnímu právu. ESD zde vlastně hraje roli podobnou českému Ústavnímu soudu, jenž má pravomoc rušit zákonné (a podzákonné) normy, odporující českému ústavnímu pořádku.

Žaloba na neplatnost má též význam pro vývoj evropské integrace. Ty členské státy, které byly při přijímání konkrétní normy v Radě (Radě ministrů) přehlasovány, mají možnost ji využít jako poslední nástroj pro zabránění působení pro daný stát „nepříjemné“ normy. V tomto případě se pokoušejí využít ESD jako tzv. negativního zákonodárce, který ruší výsledky legislativní a administrativní činnosti ostatních institucí EU. Žaloba na

neplatnost slouží rovněž k vyjasnění meziinstitucionálních sporů v EU, kdy instituce, cí-
tící se zkrácena na svých právech, napadne procesní konformitu (a tudíž i platnost) normy
přijaté „konkurenční“ institucí.

Dalším aspektem žaloby na neplatnost je rozdílné zacházení soudu s tzv. privilegova-
nými a neprivilegovanými žalobci (*podrobná analýza viz Šlosarčík, 2004 b, s. 3–11*).
K privilegovaným žalobcům patří v současnosti členské státy, Evropská komise, Rada
a Evropský parlament (a do jisté míry i Evropská ústřední banka a Evropský účetní dvůr),
které mohou před ESD napadnout platnost kterékoli závazné sekundární normy (při splně-
ní dvouměsíční lhůty pro podání žaloby). Ostatní subjekty, k nimž patří např. jednotlivci,
firmy, obce či regiony, mohou napadnout jen ty právní normy, které jsou jim adresovány
(typicky rozhodnutí), nebo normy, které na ně mají „přímý a individuální dopad“. Právě
kritérium „přímého a individuálního dopadu“ bylo ESD vykládáno velmi restriktivně
(*k vývoji interpretace postavení neprivilegovaných stran viz Biernat, 2003; Jacobs, 2003;*
Gormley, 2002; Šlosarčík, 2004 b, s. 3–11). Postoj ESD, omezující přímý přístup neprivile-
govaných žalobců k soudnímu přezkumu na evropské úrovni, byl velmi kritizován jako
překážka, omezující úroveň soudní ochrany v EU. ESD svůj postoj hájil odkazem na svou
obavu ze zaplavení množstvím často bagatelních kauz podávaných soukromými subjekty,
jakož i možností, aby neprivilegovaný subjekt dosáhl přezkumu platnosti komunitární
normy prostřednictvím předběžné otázky položené v kontextu vnitrostátního soudního
sporu. Případnou změnu pak podmiňoval výslovnou novelizací textu SES („otevírající“
žalobu na neplatnost více neprivilegovaným subjektům), zavedením „filtračního“ mecha-
nismu pro žaloby na neplatnost, jimiž se musí ESD zabývat (např. vynětím bagatelních
kauz), nebo dalším a výrazným rozšířením rozhodovacích pravomocí Soudu první in-
stance, které by „odbřemenily“ ESD. Od svého rezervovaného postoje se ESD pravdě-
podobně neodchýlí ani v budoucnosti, jak např. potvrdil v nedávných rozsudcích *Union*
de Pequeños Agricultores (Union de Pequeños Agricultores /UPA/ versus Rada, C-50/00)
a Jégo-Queré (Komise versus Jégo-Queré, C-263/02), kde ESD zvrátil liberálnější názor
Soudu první instance (*Jégo-Queré versus Komise, T-177/01*), (*srovnání obou kauz viz*
Ward, 2002).

Vliv institutu předběžné otázky (článek 234 SES)

Institut předběžné otázky umožňuje soudu či tribunálu členského státu při řešení pro-
blému s komunitárním prvkem obrátit se na ESD s otázkou na výklad evropského práva
či na platnost komunitární normy. Předběžná otázka není odvoláním (po zodpovězení
otázky ESD se případ dál řeší před vnitrostátním soudem) ani ESD přímo nerozhoduje
o neplatnosti vnitrostátní legislativy. Předběžná otázka je tak extenzí řízení před soudem
členského státu a mechanismem, umožňujícím ESD zajišťovat (relativně) homogenní in-
terpretaci evropského práva ve značně odlišných soudních systémech jednotlivých člen-
ských států. Jen stěží lze přecenit vliv, který měly na vývoj evropské integrace odpovědi
ESD na předběžné otázky pokládané soudy členských států (*Edward, 2004, s. 1–13*). ESD
prostřednictvím odpovědí na předběžné otázky poskytuje vnitrostátním soudům členských
států interpretační servis a zároveň kombinuje v kontrolně-výkladovém mechanismu ko-
munitárního práva prvky centralizace (rozhodovací monopol ESD) a decentralizace (otáz-
ku pokládají soudy z různých členských států a s odlišným postavením v rámci vnitro-
státní soudní hierarchie).

Prostřednictvím institutu předběžné otázky ESD formuloval nejdůležitější doktríny, tý-
kající se strukturálních vlastností evropského práva (princip přednosti, princip přímého
účinku), vnitřního trhu (princip „Cassis“) nebo úrovně ochrany lidských práv v EU, a to
bez přímého střetu mezi ESD a členskými státy, který by nastal např. při využití dozorčí
žaloby podané proti členskému státu Evropskou komisí.

Institut předběžné otázky rovněž umožnil ESD přímo komunikovat se soudy členských
států. Mechanismus předběžné otázky je nastaven relativně „mazaně“ tak, že umožňuje

pokládat předběžné otázky i soudům nižších stupňů a zároveň vyšší soudy (proti jejichž rozhodnutí není opravný prostředek) k podání předběžné otázky přímo zavazuje. Obecně to byly hlavně nižší soudy, které možnosti přímé komunikace s ESD rády využívaly, zatímco nejvyšší a ústavní soudy členských států přijímaly povinnost referovat ESD jen neochotně či neúplně (viz část o reakci soudů členských států na aktivity ESD). ESD interpretoval pojem soud či tribunál pro účely pokládání předběžné otázky velmi široce, takže zahrnuly např. i orgány profesní samosprávy nebo některé kvazisoudní instituce, které rozhodují případy s komunitárním prvkem. Zároveň ale využitím doktrín *acte clair*,¹² *acte éclairé*¹³ a vlastních procesních mechanismů¹⁴ si ESD zajistil relativní kontrolu nad množstvím práce, kterou mu odpovídání na předběžné otázky přináší. O úspěšnosti tohoto právního nástroje svědčí i pozvolný růst položených předběžných otázek za jeden rok – jak v absolutních číslech (viz následující tabulka), tak i v podílu na celkovém soudním nápadu (např. v roce 1961 tvořily předběžné otázky jen 4 % rozhodovací praxe ESD, zatímco v roce 1998 již 64 %), (*Tridimas*, 2003, s. 16).

Rok	1965	1975	1985	1995	1999	2000	2001	2002	2003	Celkem do konce roku 2003
Počet předběžných otázek položených v daném roce	7	69	139	251	255	224	237	216	210	5 044

Pramen: Annual Report of ECJ for year 2003, Pramen: internetová stránka ESD, <http://curia.eu.int/en/instit/presentationfr/rapport/stat/st03cr.pdf> (2. 6. 2004).

Institut předběžné otázky tak přispěl k přesunu pravomocí v Evropské unii v následujících směrech:

- na evropské úrovni k posílení pravomocí a efektivnosti regulace na úkor pravomocí členských států (prostřednictvím institutu předběžné otázky byla formulována např. doktrína přednosti komunitárního práva nebo doktrína přímého účinku);
- na evropské úrovni k posílení soudní moci na úkor moci výkonné a zákonodárné (nakolik lze tyto struktury rozlišit v institucionálním rámci EU/ES);
- v rámci vnitrostátních soudních struktur členských států k posílení nižších soudů (včetně soudů prvoinstančních) na úkor vyšších článků soudní hierarchie; položení předběžné otázky umožňuje totiž nižším soudům „obejít“ rozhodování odvolacích soudních instancí nebo vnitrostátních ústavních soudů; komunitární právo např. přímo zakazuje vnitrostátními soudními předpisy podmínit položení předběžné otázky souhlasem vyššího soudu;
- přiblížil ESD i soukromým subjektům, které jen výjimečně komunikují přímo s ESD; ačkoli o položení či nepoložení předběžné otázky rozhoduje výlučně vnitrostátní soud, často je příslušný soudce ovlivněn návrhy a doporučeními stran rozhodovaného sporu.

O významu předběžné otázky svědčí i míra pozornosti, kterou jí věnuje odborná veřejnost České republiky coby přístupujícího státu EU a která svým rozsahem a intenzitou výrazně přesahuje pozornost věnovanou jiným druhům řízení před ESD (*např. Bobek*, 2004; *Doležil*, 2004, s. 58–64; *Ježek*, 2004, s. 12–15).

Vliv žaloby na náhradu škody

K nejzajímavějším prvkům vývoje mimosmluvní odpovědnosti ES patří částečné „přelévání“ principů formulovaných ESD při rozhodování o odpovědnosti za pochybení institucí ES/EU do vývoje doktríny odpovědnosti členských států za pochybení při aplikaci evropského práva. Problémem bylo, že se zakládající smlouvy o této formě odpovědnosti výslovně nezmiňovaly. Pouze v článku 288 (v exčlánku 215) se hovoří o mimosmluvní

odpovědnosti institucí ES v souladu s obecnými principy práva členských států. Na základě této klauzule rozvinul ESD pravidla pro náhradu škody, způsobené institucemi EU. K tomu je nutné dodat, že požadavky na uznání škody nastavil ESD poměrně vysoko, když uznal, že ne každé administrativní či legislativní pochybení orgánů EU zakládá soukromým subjektům nárok na finanční či jinou kompenzaci. Tyto principy pak začal ESD uplatňovat i v situacích, kdy se jej vnitrostátní soudy ptaly (formou předběžné otázky) na případnou odpovědnost členských států za jejich chyby při provádění evropského práva. V sérii rozsudků ESD nejdříve konstatoval odpovědnost exekutivy členských států (*případ Frankovich, C-6/90*), později i odpovědnost států za zákonodárství odporující evropskému právu (*Brasserie de Pecheur, C-46/93, Factortame III, C-48/93*). Nejnovější rozsudky ESD formulují i odpovědnost státu za pochybení své justice (*Köbblers, C-224/01, Komise versus Itálie, C-129/00*). Při svých úvahách o odpovědnosti státu za porušení práva EU vycházel ESD zejména z doktríny rovnosti (paralelismu) podmínek k existenci odpovědnosti, kde by postižený subjekt byl znevýhodněn tím, že chybu způsobil členský stát, tedy nikoli evropská instituce (*Zemánek, 2003, s. 18*). Ačkoli může být tato snaha ESD z perspektivy občanů EU sympatická, nic nemění na tom, že ESD opět nastavil pravidla hry v EU poněkud jinak, než předpokládali její zakladatelé (*přehled nejdůležitějších judikátů, týkajících se odpovědnosti za škodu, viz Bapuly, 2004, s. 39–43*).

PŘÍPADOVÁ STUDIE – VZDĚLÁVACÍ POLITIKA V EVROPSKÉ UNII A ESD

Aktivity ESD ovlivnily téměř každou oblast evropské integrace a mimořádně výraznou stopu zanechaly např. při nastavení strukturálních vlastností evropského práva, katalogu lidských práv garantových *acquis communautaire*, zahraniční aktivity Evropské unie i vývoje vnitřního trhu. Protože podrobnou analýzu všech těchto oblastí neumožňuje rozsah této stati, jako příklad dobře poslouží oblast, s níž se téměř každý člověk setkává v průběhu celého svého života – školství.

Možnost studovat v jiném členském státě se nachází na pomezí problematiky volného pohybu osob (studenti jako občané EU, požadující uznání vzdělání získaného v jiném státě EU) a volného pohybu služeb (studenti jako příjemci vzdělávacích služeb v jiném členském státě).

Snahy o diskriminaci se logicky objevily zejména v případech služeb placených z veřejných zdrojů, kam patří většina školství v členských státech EU. Evropské primární a sekundární právo původně zakládalo pouze oprávnění studovat ve školském systému jiného státu EU v souvislosti s volným pohybem (dospělého) pracovníka, tj. dítě pracovníka EU působícího v jiném členském státě mělo právo zapojit se do místního vzdělávacího systému za stejných podmínek jako místní děti; právo na zapojení se do místních vzdělávacích systémů bylo garantováno i pracovníkům samotným.

V polovině 80. let však ESD tento koncept rozšířil na obecný přístup do vzdělávacího systému jiného státu EU za stejných podmínek jako studenti s občanstvím příslušného státu (*Forcheri, C-152/82, Gravier, C-293/83 a Paulin, C-357/89*) a poté potvrdil i pravomoc Evropské komise přijímat závazná opatření, podporující pohyb studentů mezi členskými státy (*kauza „Erasmus“, Komise versus Rada, C-242/89*). V první fázi se ESD zejména soustředil na zabránění účtování zvláštních nebo vyšších poplatků, spojených se studiem pro studenty z jiných států EU, jakož i na uplatňování diskriminačních podmínek v přijímacím řízení. Později se pozornost ESD rozšířila též na podmínky pro poskytování studentských stipendií a grantů (*Lair, C-39/86, Brown, C-197/86*). Interpretace práva na studium v zahraničí šla až tak daleko, že studentu (byť v konkrétním případě po třech letech studia) garantovala právo využít sociálního systému země studia (*Grzelczyk, C-184/99*). ESD „nešel“ však tak daleko, aby na členských státech vyžadoval vytvoření zvláštních programů šitých na míru zahraničním studentům; ti musejí splnit obecné požadavky na domácí studenty, zejména schopnost studovat v jazyce příslušného státu. Nicméně ani zde zřejmě nemají školy zcela volné ruce a jazykové požadavky musejí nastavit na úrovni od-

povídající charakteru studia, jak naznačil ESD (*kauza Groener, C-379/87, byť se netýkala zacházení se studenty; problematika jazykových požadavků a vnitřního trhu viz např. Šlosarčík, 2002, s. 30–33*).

Logicky se většina sporů týkala vysokoškolského vzdělání nikoli proto, že by mu ESD přisuzoval zvláštní postavení, ale obecně z důvodu větší mobility vysokoškolských studentů a časté nezávislosti jejich studia na místě pobytu rodičů.

Volný pohyb studentů v Evropské unii je problémem zejména pro ty členské státy, které jsou mezi studenty populárnější než jiné země, ať už z důvodů jazykových, či prestiže svých univerzit. Státem, jenž má s akceptací povinnosti otevřít svůj univerzitní systém studentům ze zbytku EU největší problémy, je zřejmě Velká Británie. Důvodem je vysoký „tok“ studentů ze států EU do Velké Británie, který není kompenzován obdobným zájmem britských studentů studovat v jiných státech EU. Protože univerzitní školství ve Velké Británii je financováno primárně z veřejnoprávních zdrojů, britský univerzitní systém vlastně vychovává (a britský rozpočet financuje) budoucí elitu jiných států EU. Jedna z reakcí Velké Británie se pak realizovala v plánu zvýšit podíl financování univerzitního studia ze strany studentů (stejnou částkou pro britské studenty i pro studenty ze zbytku EU) s tím, že by nárůst výdajů pro studenty byl kompenzován daňovými úlevami pro jejich rodiče či pro studenty samotné.

Situace podobná britské není neznámá ani českému univerzitnímu systému. Ve vztahu mezi Českou republikou a Slovenskem nebyl do 1. 5. 2004 založen volný pohyb studentů na evropském právu, ale na mezivládní dohodě, zaručující nediskriminační přístup studentů do univerzitních systémů obou zemí. Větší zájem o studium v České republice vedl však k podobné nerovnováze, jakou zažívá Velká Británie. Po rozšíření EU není tento systém již založen na mezistátní smlouvě (jejíž existenci by mohly smluvní strany ukončit), ale na *acquis communautaire*, včetně rozvíjející se judikatury Evropského soudního dvora.

REAKCE NA JUDIKATURU ESD

Soudní aktivismus ESD nezůstal bez odezvy. Reakce na expanzi soudní moci ve struktuře EU přicházely pochopitelně z více směrů, přičemž nejdůležitějšími reagujícími institucemi byly:

- členské státy (reakce ze strany členských států),
- vnitrostátní soudy členských států (reakce ze strany soudů),
- instituce EU (reakce ze strany ostatních institucí EU).

V reakcích uvedených subjektů jsou nejdůležitější dvě linie chování: 1) odpor vedoucí ke konfliktu s ESD; 2) iniciativa směřující k posunu ve vývoji regulačních mechanismů tak, aby byly kompatibilní s novou judikaturou ESD.

Reakce členských států

Na reakci členských států lze pohlížet z krátkodobé i dlouhodobé perspektivy. Krátkodobou reakcí členských států na překvapivý posun v judikatuře ESD je často hlasitý protest a argumentace nepříznivými dopady pro příslušný stát, kdy poté překvapivě často následuje změna domácích pravidel tak, aby odpovídala trendu naznačenému ESD. Příkladem z posledního desetiletí mohou být např. reakce SRN na nová rozhodnutí ESD, týkající se dvou významných segmentů německé ekonomiky. Když ESD potvrdil platnost tzv. banánového nařízení (nařízení č. 404/93), které zavedlo pro SRN mimořádně nevýhodný režim dovozu banánů do EU, spolková vláda i přes silné tlaky německých lobbyistických skupin prohlásila, že bude evropské nařízení respektovat a pokoušet se o jeho změnu prostřednictvím politického jednání (v Radě), (*přijímání tzv. banánového nařízení a jeho soudní dohra vyvolaly množství komentářů – např. Cadot – Weber, 2001; Reich, 1996, s. 103–111; Aziz, 2003; Kupfer, 2001, s. 405–421; přehled viz Eeckhout, 2004, s. 381–394; stručný český přehled viz Zbiral, 2004, s. 23–25*). Značně zděšeně reagovali němečtí politici rovněž na rozsudek ESD v kauze Kiel versus Norbert Jaeger (*Kiel versus*

Norbert Jaeger, C-151/02) ze září 2003, kde byla směrnice o pracovní době interpretována tak, že maximální povolená délka pracovní doby zahrnuje všechny formy pohotovosti využívané v systému zaměstnávání německých lékařů; důsledkem byla nutnost výrazně navýšit velikost lékařského personálu. Zděšení ale bylo brzy nahrazeno jednáním o změnách německé pracovní legislativy tak, aby odpovídala evropskému právu, a snahou o přilákání lékařů ze zahraničí (*EU Court...*, *S. l.*). Zároveň však na úrovni EU začala jednání o modifikaci směrnice o pracovní době tak, aby se do budoucna vyloučila podobná „překvapení“ ze strany ESD.

Druhou metodu krátkodobého jednání členského státu lze popsat jako metodu mrtvého brouka. Členský stát rozhodnutí ESD v praxi nerespektuje a zároveň ujišťuje ostatní členské státy a instituce EU (zejména Evropskou komisi) o své ochotě rozsudek ESD splnit, pokud by mu v tom nebránily (skutečné či fiktivní) vnitrostátní potíže politického, ekonomického či ústavního charakteru. Reakcí Evropské komise na takové jednání je: a) zavedení a stále častější využívání mechanismu dozorčí žaloby pro nerespektování rozsudku ESD s možností uložit peněžitou sankci, b) zvláštní kontrolně-sankční mechanismy proti novým členským státům, byť použitelné jen během tříletého přechodného období.

Historie evropské integrace zná i otevřené revolty členského státu vůči rozhodnutí ESD, kdy členský stát otevřeně prohlásí, že rozhodnutí ESD respektovat nebude. Příkladem může být chování Francie v kauze dovozu jehněčího z Velké Británie (*Komise versus Francie, C-24/80 a C-97/80*) nebo obstrukce vůči rozhodnutím Evropské komise, Rady a ESD v souvislosti s krizí BSE v Evropě. Revolta vůči rozhodnutí ESD pak může přispět i ke změně režimu právní regulace v Evropské unii tak, aby lépe vyhovovala „revoltujícímu“ státu, jako se stalo v již zmíněném sporu o dovoz jehněčího a skopového masa do Francie, kde Francie přestala ignorovat rozsudek ESD až po změnách ve Společné zemědělské politice, které ochránily zájmy francouzských producentů před britskou konkurencí (*Hartley, 2004, s. 100–103*).

Jinou z podob ovlivňování rozhodovací praxe ESD je možnost členských států intervenovat do případů, jejichž výsledek je zajímavý. Institut tzv. vedlejšího účastenství umožňuje členským státům vyjádřit své stanovisko k problémům řešeným ESD, i když nejsou v konkrétním sporu žalovanou ani žalující stranou. Tato možnost je členskými státy využívána stále častěji a tvoří aktivní doplněk k pouze reaktivnímu jednání členských států v soudním řízení (*zřejmě nejpodrobnější přehled intervence členských států do sporů před ESD a taktiky využívané jednotlivými státy viz Granger, 2004, s. 3–31*).

V dlouhodobé perspektivě mají členské státy k dispozici velmi silný nástroj, jímž by teoreticky mohly zásadně oslabit pozici ESD. Tímto nástrojem je změna primárního práva a tím i institucionálně-právní pozice ESD. Možnost „oklestit“ práva ESD ale členské státy nevyužívaly často. V procesu jednání o Maastrichtské smlouvě se sice objevily poměrně radikální návrhy omezit pozici ESD, ale nakonec se nejvýraznějším signálem nedůvěry členských států k příliš velkému aktivismu ESD v Maastrichtské smlouvě stalo pouhé vyloučení nově zřizovaného II. a III. pilíře EU z pravomoci ESD (*změny dynamiky soudního aktivismu ESD a reakce členských soudů viz např. Arnall, 1999, s. 539–559*). Na mezivládní konferenci připravující Amsterodamskou smlouvu pak navrhly omezit pravomoc ESD např. britská, německá nebo španělská delegace, ale v konečném změně Amsterodamské smlouvy byla naopak jurisdikce ESD rozšířena, protože jí byla částečně podřazena i policejní a justiční spolupráce v trestních věcech (III. pilíř EU), (*Granger, 2004, s. 14*). Jen výjimečně reagovaly členské státy změnou primárního práva přímo na konkrétní judikaturu ESD jako v případě protokolu Barber, připojeného k Maastrichtské smlouvě, jímž se specifikovala časová účinnost rozsudku ESD ve stejnojmenné kauze, týkající se volného pohybu osob (*Arnall, 1999, s. 472–475*), nebo změny, týkající se vzdělávací politiky EU v Maastrichtské smlouvě, kde členské státy *de facto* kodifikovaly starší judikaturu, ale zároveň explicitně stanovily meze aktivit ES/EU (např. v zákazu harmonizace vzdělávacích systémů členských států), (*Rasmussen, 1998, s. 332*). Obecně však v historii evrop-

ské integrace nenajdeme analogii „lucemburského kompromisu“, jímž bylo postavení ESD omezeno obdobně, jako byly v 60. letech posíleny mezistátní prvky evropské integrace na úkor prvků nadnárodních (supranacionálních). Členské státy si nicméně zachovávají svůj vliv nad procesními pravidly ESD a jeho rozpočtem (*Eeckhout, 2003, s. 316*).

Naopak překvapivě často změny primárního práva reflektují změny primárního práva starší judikatury ESD, ať už se to týká postupného vytváření katalogu lidských práv garantovaných evropským právem, nebo uznání aktivní procesní legitimace Evropského parlamentu, poprvé formulované ESD v kauze Černobyl (*EP versus Rada, C-70/88*). Také další z možných nástrojů omezení reálné moci ESD (např. v podobě radikálního zeštíhlení rozpočtu určeného soudům EU, přetížení ESD soudním nápadem nebo politickým tlakem) na rozhodování soudců členské státy nevyužily. Naopak na přelomu 80./90. let odlehčily přetíženému ESD vytvořením Soudu první instance a plně zachovaly princip neexistence tzv. disentů či separátních vot, které *de facto* zabraňují členskému státu zjistit, jak při rozhodnutí hlasoval „jejich“ soudce (*přehled forem záruk nezávislosti mezinárodní justice a možné podoby jejich narušení ze strany členských států viz Miller, 2002*).

Reakce vnitrostátních soudů

V reakci vnitrostátních soudů na aktivity ESD lze rozlišit dvě skupiny reagujících soudů. Prvou jsou obecné soudy na nižších a středních stupních vnitrostátní hierarchie, druhou pak nejvyšší soudní orgány členských států bez ohledu na to, zda jde o ústavní soud, o nejvyšší soud, či o nejvyšší správní soud.

Spolupráce mezi ESD a nižšími soudy členských států je založena zejména na komunikaci prostřednictvím předběžné otázky pokládané ESD ze strany soudů a tribunálů členských států. Ze strany ESD lze od počátku evropské integrace sledovat snahu všemožně podporovat soudy členských států při používání předběžné otázky. ESD např. umožnil pokládat předběžnou otázku i institucím, které nejsou ve vnitrostátních systémech považovány za soudy. ESD prohlásil definici soudu či tribunálu pro účely předběžné otázky za pojem komunitárního práva a za soud či tribunál považoval každou instituci, která plní funkci soudního orgánu¹⁵ (*Douglas-Scott, 2002, s. 230–232; Bobek, 2004, s. 12–16; přehled českých institucí, které by mohly být považovány za soud či tribunál pro účely položení předběžné otázky, viz Ježek, 2004, s. 12–16*), a odmítl např. návrhy generálního advokáta, aby mohly předběžné otázky pokládat pouze „klasické“ soudy, tvořící součást soudní soustavy nebo její přímou extenzi (*De Coster, C-17/2000*). Zároveň přijímal i předběžné otázky nesprávně či neobratně formulované a v rámci své odpovědi je často přeformuloval ve stylu „vnitrostátní soud se sice zeptal na irelevantní věc, ale ve skutečnosti se chtěl zeptat na otázku, na niž nyní odpovídáme“. Jen zcela výjimečně na předběžnou otázku ESD odpovědět odmítl, např. pokud se týkala jen hypotetické situace (*Pasquale Foglia versus Mariella Novello, fáze I., C-104/79*), byla položena v rámci sporu vyvolaného jen za účelem získání odpovědi na předběžnou otázku (*Pasquale Foglia versus Mariella Novello, fáze II., C-244/80, PreussenElektra, C-379/98*¹⁶) nebo se zabývala otázkami již ukončeného sporu (*Teresa Zabala Erasun, C-422/93*), (*Arnull, 2003, s. 345–347*). Nutnost opakovaně odpovídat na předběžné otázky již v minulosti (v meritu věci) zodpovězené pak ESD řešil formulací doktríny *acte clair* (např. *případ CILFIT, C-283/81 /Bobek, 2004, s. 33–40/*) a novými procesními pravidly, která mu umožňují odpovědět ve formě jednoduchého zdůvodněného příkazu (*reasoned order*), kdy komplikovaně nevysvětluje svůj názor, ale prostě odkáže na svou starší judikaturu. V roce 1996 vydal rovněž pětistránkový dokument (*Note on Guidance on Reference by National Courts for Preliminary Rulings*), shrnující nezávazné pokyny pro soudy členských států, jak podle názoru ESD řádně formulovat předběžné otázky, včetně náležitostí, jež by dotaz od vnitrostátního soudu měl obsahovat.¹⁷ Ačkoli jde o nezávaznou normu, je pravděpodobné, že ji bude ESD ve své rozhodovací praxi respektovat, zejména když pokyny vycházejí z jeho judikatury. Výslovně však uvedl, že nerespektování těchto pokynů vnitrostátními soudy nebude automa-

ticky důvodem pro odmítnutí odpovědět na předběžnou otázku (*Douglas-Scott, 2002, s. 225–242; Arnall, 1999, s. 60*).

Celkově je možné reakci nižších soudů na aktivity ESD charakterizovat jako vstřícnou, umožňující do jisté míry „otevřít“ vnitrostátní soudní systém novým vlivům a do jisté míry i „obejít“ nejvyšší soudní instance ve své zemi. Trend využívat institut předběžné otázky ukazuje nejen rostoucí počet položených předběžných otázek, ale i rychlost, s jakou se soudy nově přistupujících zemí „učí“ tuto cestu komunikace s ESD používat. Při rozšíření Evropské unie v roce 1995 položily první předběžné otázky soudy Finska, Švédska a Rakouska již v prvním roce členství.¹⁸ V ochotě soudců nižších soudů pokládat předběžné otázky nelze pominout ani generační a individuální prvek; mladší soudci jsou obvykle méně konzervativní a lépe školení v evropském právu, položení předběžné otázky pak na konkrétního soudce může upozornit a zajistit jeho případu relativně velkou publicitu. Nelze ale zároveň opomenout ani další možnou (negativní) motivaci příslušného vnitrostátního soudce. Položením předběžné otázky se totiž oddálí konečné rozhodnutí téměř o dva roky. Pro soudce je to tedy jedna z cest jak se zbavit nutnosti rozhodnout o kontroverzním problému.

K relativně poklidnému soužití mezi ESD a nižšími soudy přispěla i doktrína procesní autonomie členských států. Procesní autonomie umožnila soudům postupovat při rozhodování případů s komunitárním prvkem podle svých tradičních procesních pravidel za předpokladu, že byl zajištěn účinný a nediskriminující výkon evropského práva. I když se ESD od doktríny procesní autonomie někdy odchýlil (*Emmott, C-208/90, Factortame I., C-213/89*), v zásadě zůstal systém vnitrostátního soudnictví a procesní pravidla doménou ponechanou členským státům. Rovněž lze vystopovat jistou zdrženlivost ESD při formulování doktríny odpovědnosti členského státu za chyby národní justice (*k doktrínálním problémům stanovení odpovědnosti členských soudních orgánů při aplikaci evropského práva viz Anagnostaras, 2001, s. 281–304*). V případě Köbblers tak ESD sice konstatoval existenci odpovědnosti Rakouska za pochybení jeho Nejvyššího správního soudu (chyby při položení předběžné otázky, jejího vzetí zpět a následné (ne)aplikaci evropského práva) jako principu, ale zároveň prohlásil pochybení nikoli za dost závažné, aby v konkrétním případě muselo Rakousko vyplatit náhradu škody.

Zatím není jisté, jak se na tomto „poklidném soužití“ projeví nejnovější judikatura ESD, týkající se otázek nutnosti obnovy vnitrostátního řízení v situaci, kdy se výsledky staršího rozhodnutí vnitrostátního soudu dostanou do rozporu s novou judikaturou ESD (*případ Kühne & Heitz, C-453/2000*).

Mnohem komplikovanější jsou vztahy mezi ESD a nejvyššími soudními institucemi členských států. Nejvyšší a ústavní soudy často začlenily prvky evropského práva do vlastního rozhodování. Např. ústavní soud SRN shledal, že nepoložením předběžné otázky nižším německým soudem, který tak podle evropského práva měl povinnost učinit (tj. soudem, proti jehož rozhodnutí není opravný prostředek), došlo k porušení práva na zákonného soudce, garantovaného v německém ústavním pořádku (*případ Kloppenburg, 1985*). Častěji ale docházelo ke střetům mezi ESD a nejvyššími či ústavními soudy členských států.

Jednou z oblastí častých kontroverzí je povinnost nejvyšších a ústavních soudů pokládat ESD předběžnou otázku v těch případech, kdy rozhodují kauzy s komunitárním prvkem. Nejvyšší a ústavní soudy členských států jsou obvykle soudy, proti jejichž rozhodnutí není opravný prostředek, tj. patří mezi soudy, jež k ESD referovat musejí.¹⁹ Povinnost obrátit se na ESD může být nejvyššími/ústavními soudy interpretována jako vlastní podřízení se soudní autoritě ESD, což může být nepřijemná situace pro soudní instituci zvyklou být ve své národní doméně konečným arbitrem ústavnosti nebo zákonnosti. Tak např. dosud k ESD nikdy nereféroval Spolkový ústavní soud SRN, italský ústavní soud či francouzská Ústavní rada. Naopak se na ESD s předběžnou otázkou obrátil francouzský Kasační soud (*Cour de Cassation*) i *Conseil d'Etat*, stejně jako nejvyšší soudy belgické, ni-

zozemské, lucemburské, irské, dánské či britské (*House of Lords* poprvé referovala v roce 1979). Relativně krátce po rozšíření v roce 1995 se na ESD obrátily s předběžnou otázkou nejvyšší a ústavní soudy Švédska (1995, 1997), Finska (1996, 1999) a Rakouska (1999), (*podrobný přehled praxe nejvyšších a ústavních soudů členských států viz Mayer, 2003, s. 5–8; srov. rovněž Kühn, 2004, s. 749–750, kde je analyzována neochota italské a španělské soudní instituce považovat se za soud ve smyslu článku 234 SES*).

Druhou oblastí, kde se střetly názory ESD s názory nejvyšších a ústavních národních soudů, bylo omezení platnosti některých systémových vlastností evropského práva ze strany vnitrostátních soudních institucí. Stačí se zmínit o modelových situacích, týkajících se principu přednosti evropského práva a principu jeho přímého účinku. V letech 1974–1986 *de facto* omezil německý ústavní soud vymahatelnost evropských předpisů na území SRN, které (v interpretaci ústavního soudu) odporovaly standardům lidských práv, garantovaných německou ústavou (Základním zákonem). Ve vymáhání přednosti německých standardů lidských práv chtěl ústavní soud pokračovat tak dlouho, dokud se úroveň jejich ochrany pomocí komunitárního práva nevyrovná ochraně garantované německým ústavním právem. Celý dvanáctiletý tichý konflikt mezi nejvyššími soudy SRN a Evropské unie („válka mezi Karlsruhe a Lucemburkem“) dostal označení „sága Solange“ podle německého výrazu pro „dokud...“, ne“, použitého německým ústavním soudem ve svém rozhodnutí z roku 1974 (a v rozsudku „Solange II“ z roku 1986, kde je klíčová podmínka ústavního soudu přeložitelná jako „pokud...“, ano“). I poté, co ústavní soud v roce 1986 konstatoval, že se úroveň ochrany lidských práv v komunitárním právu vyvinula na úroveň, aby ji německé soudy mohly akceptovat, vyhradil si možnost svůj názor do budoucna změnit. (*Literatura analyzující „ságu Solange“ je mimořádně rozsáhlá. K nejvýznamnějším pracím patří Alter, 2001, s. 64–71 a 87–98. Populární formou ji podává např. Bobek, S. l.*) Postoj podobný německému ústavnímu soudu zaujal i italský ústavní soud v kauze *Frontini (Frontini versus Ministero delle Finanze, 1974)*, (*Craig – Búrca, 2003, s. 298–300*). Relativně výbušný potenciál, který v sobě doktrína formulovaná německým ústavním soudnictvím obsahuje, se ale v praxi dosud neprojevil, spíše naopak. Spolkový ústavní soud SRN prohlásil za ústavně konformní (respektive se odmítl zabývat posouzením souladu komunitární regulace s německým ústavním pořádkem) velmi kontroverzní komunitární a pro SRN nevýhodný režim dovozu banánů (*Aziz, 2003; Kupfer, 2001, s. 405–421; Minnerop, 2001, s. 559–561*) nebo komunitární omezení režimu veřejných podpor ve SRN (*rozhodnutí v kauze Alcan ze dne 17. února 2000; např. Hoffmeister, 2001, s. 791–804*).

Ve Francii se jako nejméně „europeizovaná“ instituce po dlouhou dobu jevil nejvyšší správní soud Francouzské republiky – *Conseil d'Etat*. Ten až do přelomu 80. a 90. let v podstatné části *acquis* neuznal doktrínu přednosti evropského práva. Svůj odpor zakládal na tradiční francouzské Matterově doktríně, podle níž měly před mezinárodními smlouvami, ratifikovanými Francouzskou republikou, přednost později přijaté francouzské zákony. Jeho názor nezměnil ani posun v judikatuře nejvyššího francouzského občansko-právního a trestního soudu – Kasačního soudu (*Cour de Cassation*).²⁰ Na základě Matterovy doktríny *Conseil d'Etat* opakovaně výslovně odmítl aplikovat normy EU či judikaturu ESD; zřejmě nejznámějším případem bylo potvrzení zákazu vstupu pro jednoho z vůdců studentské revolty z roku 1968, Cohna Bendita, když v roce 1978 *Conseil d'Etat* dal výslovně přednost francouzské imigrační legislativě před normami ES, upravujícími volný pohyb osob, argumentujíc značně pochybně doktrínou *acte clair*. *Conseil d'Etat* svůj (konzervativní) názor měnil až v sérii případů od konce 80. let – *Nicolo (1989)*, *Boisdet (1990)* a *Rothmans (1992)*.²¹ Zajímavým prvkem názorového obratu *Conseil d'Etat* byl nejen relativně slabý tlak institucí ES/EU (Evropská komise např. nikdy nevyužila svého práva žalovat Francii za chování jejího soudu před ESD) nebo diskuze o Matterově doktríně v rámci odborné veřejnosti, ale zejména vliv individuální zkušenosti francouzských soudů s fungováním ESD. Bývalý soudce *Conseil d'Etat*, Yves Galmot, byl v 80. letech nominován do ESD a do Lucemburku odcházel coby soudce s osobní historií značné ne-

důvěry k aktivismu ESD. Vliv působení v Lucemburku na něj měl nicméně takový účinek, že již jeden rok po jeho návratu do nejvyššího francouzského správního soudu tato instituce učinila první krok k opuštění Matterovy doktríny a rozhodla v již zmíněné kauze *Nicolo* (*Mattli – Slaughter, 1996, s. 12–13*).

Třetí oblastí, kde se nejvyšší/ústavní soudy výrazně zapsaly do podoby evropské integrace v členských státech EU, byl přezkum kompatibility plánovaných změn evropského primárního práva s národními ústavami. V několika případech vnitrostátní soudy zablokovaly, či alespoň ztížily ratifikaci změn zakládacích smluv pro rozpor s vnitrostátní ústavou – např. v 80. letech irský Nejvyšší soud irskou ratifikaci Jednotného evropského aktu (*Crotty versus An Taoiseach*) nebo v 90. letech francouzská Ústavní rada (*pojmem francouzské Ústavní rady se zabývá např. Bonne, 1998, s. 517–532; Boyron, 1993, s. 30–37; Mouthaan, 1998, s. 592–597; Olivier, 1994, s. 1–25*) ratifikaci Maastrichtské smlouvy a Amsterodamské smlouvy. Ve všech zmíněných případech musela ratifikaci smluv předcházet změna ústavy, v Irsku i ve Francii schválená referendem. Ani v jednom zmíněném případě ale námitky vnitrostátních soudů nesměřovaly vůči změnám, týkajícím se ESD. Proto paradoxně nevýraznější protest potenciální expanze pravomocí ESD zazněl při přezkumu Maastrichtské smlouvy německým ústavním soudem v roce 1993, který potvrdil kompatibilitu Maastrichtské smlouvy s německým ústavním pořádkem, zejména s novým „evropským článkem“ č. 23 i s tzv. superrigidními články německého Základního zákona. Ústavní soud ale zároveň ve velmi podrobném rozhodnutí (*Brunner versus The European Union Treaty, obvykle označovaném jako Maastricht-Urteil*) vymezil limity dalšího vývoje evropské integrace (a německé účasti na ní). Ústavní soud zejména zopakoval svou pravomoc zarazit případnou expanzi pravomocí EU do samého jádra německé suverenity a neexistenci *Kompetenz-Kompetenz* (tj. neexistenci pravomoci rozhodovat o rozsahu vlastních pravomocí) Evropské unie. V tomto stanovisku ústavního soudu lze nalézt jasné vymezení se vůči ESD, který často tendoval k tomu, být konečným arbitrem hranic pravomocí Evropské unie.

K obdobnému přezkumu ústavnosti Maastrichtské smlouvy došlo i v Dánsku (*Carlsen versus Rasmussen*), kde rozhodnutí dánských soudců do značné míry odráželo názory jejich německých kolegů.²² Na rozdíl od rozsudku ústavního soudu SRN rozhodnutí jeho dánského protějšku nezpochybnilo ratifikaci Maastrichtské smlouvy, ale – protože byl zveřejněn až na přelomu let 1997 a 1998 – paradoxně se promítlo do diskuze před referendem o Amsterodamské smlouvě (*Šlosarčík, 2000*). [Viz též tabulka na s. 39.]

Pro soužití mezi ESD a soudy členských států mělo také význam zvláštní nastavení – a do jisté míry i rozpor – mezi teoretickým a praktickým přístupem k chybám domácí justice při aplikaci a interpretaci komunitárního práva. Na teoretické rovině je justice považována za integrální součást institucionální struktury členského státu a za její chyby tento stát odpovídá stejně jako za pochybení své exekutivy, zákonodárné moci. Komise i Evropský soudní dvůr se opakovaně shodly v tom, že lze dozorčí žalobou (žalobou na porušení Smlouvy dle článku 226–8 SES) postihnout jednání moci zákonodárné (např. *Komise versus Francie, C-167/73*) i výkonné (*Komise versus Řecko, C-68/88*) členských států, stejně jako aktivity územních samosprávných jednotek členského státu, ať už na regionální (*Komise versus Belgie, C-239/85*), či obecní (což nepřímou vyplývá z případu *Fratelli Constanzo SpA versus Comune do Milano, C-103/88*) úrovni, či akty agentur kontrolovaných státem (kauza „Buy Irish“, *Komise versus Irsko, C-249/81*).

V případě porušení *acquis communautaire* (ne)aktivitou soudní moci je ale situace komplikovanější. Na teoretické rovině není mezi aktivitami zákonodárné či výkonné moci a jednáním vnitrostátní justice rozdíl. Praxe evropské integrace ale poskytuje odlišný obraz. V kauze *Buchereau* (*Regina versus Buchereau, C-30/77*) navrhl generální advokát, aby se za porušení povinností členského státu považovala jen situace, kdy soud členského státu porušil evropské právo úmyslně/s rozmyslem (*deliberately*), aby se odlišilo od situace, kdy je evropské právo porušeno občasnými omyly justice, které se vyskytují v každém

*Předběžné otázky pokládáné nejvyššími a ostatními soudy
ve vybraných členských státech v letech 1952–2003*

<i>Stát</i>	<i>Typy soudů</i>	<i>Počet položených předběžných otázek jednotlivými soudy</i>	<i>Celkový počet předběžných otázek položených všemi soudy členského státu</i>
Belgie	Cour de Cassation Cour d' Arbitrage Conseil d'Etat Ostatní soudy a tribunály	56 2 32 381	471
Irsko	Supreme Court High Court Ostatní soudy a tribunály	13 15 16	44
Itálie	Ústavní soud Corte Suprema di Cassazione Consiglio di Stato Ostatní soudy a tribunály	0 77 43 676	769
Francie	Conseil Constitutionnel Cour de Cassation Conseil d'Etat Ostatní soudy a tribunály	0 66 26 563	655
SRN	Spolkový ústavní soud Nejvyšší spolkový soud (Nejvyšší) Spolkový pracovní soud (Nejvyšší) Spolkový správní soud (Nejvyšší) Spolkový finanční soud Nejvyšší spolkový soud pro sociální záležitosti Nejvyšší státní rada Ostatní soudy a tribunály	0 87 16 58 206 69 1 927	1 364
Velká Británie	House of Lords Court of Appeal Ostatní soudy a tribunály	31 27 316	374

Pramen: Annual Report of ECJ for year 2003, <http://curia.eu.int/en/instit/presentationfr/rapport/stat/st03cr.pdf> (2. 6. 2004).

soudním systému (*Leanerts – Arts – Bray, 1999, s. 98*). Rovněž Evropská komise využívala svého práva iniciovat dozorčí žalobu pro pochybení soudních orgánů členských států jen velmi opatrně. Zpět byla vzata např. žaloba reagující na jednání ústavního soudu SRN v kauze „Solange I“ (*viz např. Alter, 2001, s. 64–71 a 87–98; Schmid, S. l.*) a zcela se Evropská komise vyhnula soudnímu řízení pro jednání francouzské Státní rady v 70. a 80. letech, kdy se vrcholné soudy SRN i Francie odmítly obrátit na ESD s předběžnými otázkami a rozhodovaly pouze na základě vlastního ústavněprávního uvážení. Nové tendence možná naznačuje rozsudek ESD v kauze Komise versus Itálie (*C-129/00*), kde byla Evropskou komisí napadena dlouholetá interpretační praxe italských soudů, týkající se vrácení celních poplatků a daní zaplacených soukromými subjekty.²³ I v této kauze se ale ESD zachoval ke svým italským protějškům „vstřícně“, protože za hlavního viníka ozna-

čil italské zákonodárce, kteří podle jeho názoru nedostatečně přesně formulovali příslušnou italskou legislativu (*k problematice dozorcí žaloby pro /ne/aktivitu vnitrostátní soudní moci viz Craig – Búrca, 2003, s. 424*).

Reakce institucí EU

Pro instituce ES/EU se ESD stal dalším arbitrem v nalézání meziinstitucionální rovnováhy v ES/EU. Výrazné rozsudky se týkaly např. mezi delegace legislativních pravomocí na Evropskou komisi (*případ EP versus Rada, C-302/87*, kde se EP neúspěšně pokusil zabránit širšímu využívání mechanismu „komitologie“, v němž viděl snahu Rady jej v legislativním procesu „obejít“) nebo určení právního základu pro přijímání norem, regulujících aktivity na pomezí několika politik (např. zasahující problematiku životního prostředí i vnitřního trhu anebo současně problematiku s implikacemi pro životní prostředí a právo hospodářské soutěže), což mohlo mít vliv na legislativní proces. Např. v kauze „oxid titanu“ ESD potvrdil právo Evropského parlamentu spolurozhodovat o přijímání evropských norem, regulujících používání oxidu titaničitého v EU, když se Rada pokusila Evropský parlament „obejít“ využitím odlišného smluvního základu, který vyžadoval pouze konzultaci (*Komise versus Rada, C-300/89*).

Občas se i instituce ES/EU přímo vyjadřovaly k novým trendům, vytyčeným ESD (např. společné prohlášení Rady, Evropské komise a Evropského parlamentu z roku 1977, podporující rozvoj judikatury ESD v oblasti lidských práv).

Zpětná reakce ESD

Přes svůj převažující aktivistický přístup si byl ESD při svém rozhodování vědom dopadů svých judikátů a možných problémů při jejich respektování. Výraznou citlivost zachoval ESD např. v mimořádně citlivých aspektech ochrany lidských práv, kde se vyhnul např. posouzení legality zákazu interrupcí v Irsku nebo práva na manželství osob stejného pohlaví (*přehled judikatury ESD v citlivých oblastech viz Steyger, 1997, s. 105*). Jinde (a obecněji) lze při vývoji judikatury ESD v jednotlivých oblastech evropské integrace nalézt prvky postupného rozvoje jednotlivých principů a „testování reakcí ostatních hráčů“. S jistou mírou zjednodušení by se dalo dokonce mluvit o jakési „salámové metodě“. Příkladem by mohl být vývoj doktríny přednosti evropského práva před vnitrostátním právem od principu přednosti evropského práva před „obyčejnými“ vnitrostátními zákony (*případ Costa*) až k doktríně přednosti před vnitrostátními ústavními normami (*případ Simmenthal*) nebo vývoj doktríny odpovědnosti státu za nesprávnou aplikaci evropského práva od odpovědnosti za pochybení exekutivy přes konstatování možné odpovědnosti za pochybení zákonodárné moci (*případ Factortame*) až po nejnovější formulaci odpovědnosti státu za chyby jeho soudů (*případ Köbblers II*). V krajním případě, kdy udržování doktríny přinášelo ESD stále větší komplikace v praktické i teoretické rovině, ESD svou doktrínu modifikoval, i když bez výslovného odmítnutí své předchozí judikatury. Příkladem by mohlo být omezení použitelnosti doktríny Cassis v rozsudku „Keck“, kde ESD vytvořil zvláštní kategorii regulace podmínek prodeje, kde ponechal členským státům při přijímání pravidel vyšší volnost (podrobněji viz předchozí kapitola). Podobně reagoval ESD na kritiku svého rozhodnutí v případě Kalanke (*C-450/93*), v němž *de facto* zakázal členským státům využít mechanismus afirmativní akce, když své stanovisko pozměnil při rozhodování kauzy Marschall (*C-409/95*), kde značně rozšířil manévrovací prostor členských států pro zavedení afirmativních akcí při zaměstnávání mužů a žen (*Rasmussen, 1998, s. 294*). Zvláštní „závodění“ mezi reakcí členských států a ESD pak představoval vývoj evropského práva, spojený s již zmíněnou kauzou Barber. ESD reagoval na začlenění protokolu Barber, specifikujícího časové účinky jeho rozsudku ve stejnojmenném případě, do Maastrichtské smlouvy vlastním rozhodnutím v kauze Ten Over (*C-109/91*), v níž vlastně kopíroval znění protokolu Barber; ESD svým rozsudkem (vydaným necelý měsíc před vstupem Maastrichtské smlouvy v platnost) zabrá-

nil tomu, aby byla jeho judikatura „dovysvětlována“ přímou akcí členských států (*Rasmussen, 1998, s. 303–304*).

* * *

Vliv ESD na vývoj evropské integrace lze vysvětlit zejména následujícími skutečnostmi. Formální nastavení pravidel založilo obligatorní jurisdikci ESD v nejvýznamnějších soudních řízeních, zejména v dozorčí žalobě (řízení), v žalobě na neplatnost sekundárního práva (řízení o neplatnosti sekundárního práva) a v odpovědi na předběžné otázky pokládané vnitrostátními soudy. Členské státy ani instituce EU v tomto formálním rámci nemají k dispozici snadnou cestu jak se vyhnout soudnímu řízení, pokud nechtějí demonstrovat otevřený konflikt s ostatními institucionálními hráči v Evropské unii.

Ve využívání nejdůležitějších soudních nástrojů platí ve většině případů princip oportunity, tj. iniciátorem je subjekt odlišný od ESD, který ale zahájí řízení jen tehdy, pokud to uzná za vhodné. Princip oportunity umožnil institucím EU a členským státům relativně taktizovat a použít soudní mechanismy jen v tom případě, pokud se jim tento způsob řešení sporu zdál účinnější než (otevřený) politický tlak nebo (skryté) diplomatické jednání. Zároveň nebyl ESD považován poraženou stranou za hlavního „viníka“ soudní porážky, což by se mohlo projevit v následných snahách omezit pravomoci Evropského soudního dvora.

ESD působil v poměrně homogenním právním prostředí, kde členské státy i instituce EU projevíly poměrně velkou ochotu respektovat jeho rozhodnutí a kde se postupně vyvíjely i vynucovací mechanismy známé z vnitrostátního práva.

Procesní pravidla umožnila soudcům ESD chovat se do velké míry nestranně a mimo tlak jejich členských států, k čemuž napomohla např. neexistence disentů či separátních vot umožňujících státům zjistit, jak hlasoval „jejich“ soudce. I obecně neprojevíly členské státy příliš velkou ochotu „trestat“ své soudce neobnovením jejich mandátu (důvody pro opětovné nejmenování měly spíše kořeny ve vnitřní politické struktuře daného státu) ani omezit pravomoci ESD jako takového. Naopak fungovala „europeizace“ soudců, kteří se po působení v ESD vrátili do soudních struktur svého státu a dále šířili „misi“ Evropského soudního dvora.

ESD intenzivně komunikoval s vnitrostátními soudy členských států. Právě v institutu předběžné otázky se v soudním systému ES/EU částečně opouští princip oportunity, když soudy, proti jejichž rozhodnutí není opravný prostředek, mají povinnost referovat ESD. Mechanismus předběžné otázky tak umožnil „přátelskou komunikaci“ ESD a jeho protějšků v členských státech. Pro vývoj evropské integrace bylo zřejmě důležité, že se nejdůležitější strukturální vlastnosti evropského práva vyvinuly právě v rámci této „přátelské komunikace“ mezi vnitrostátními soudy a ESD, tedy mimo přímou konfrontaci institucionálních hráčů EU. „Přátelskost“ komunikace ale nepřímou naznačuje rovnost obou partnerů – ESD i vnitrostátních soudů. Nejnovější vývoj judikatury ESD by však mohl naznačit též posun od „komunikace“ k „supremaci“, když ESD postupně do praxe uvádí (či alespoň naznačuje tuto možnost) doktrínu odpovědnosti členských států za pochybení domácí justice (*Köbblers*) a nutnost znovu otvírat domácí kauzy, jejichž výsledky odporují nové judikatuře ESD, tj. úder proti principu *res iudicata* (*Kühne*). Novost tohoto vývoje a expanze personálního obsazení ESD (z 15 na 25 soudců v důsledku rozšíření EU v roce 2004) ale značně omezují možnost předvídat, nakolik bude ESD v rozvíjení tohoto trendu důsledný a jak bude reagovat na případnou nevstřícnou reakci vnitrostátních soudů.

Při vytváření svých doktrín projevily ESD taktiku a jistou zdrženlivost. Vyhýbal se nejkontroverzním tématům, která by mohla spustit příliš prudkou reakci členských států. V mnoha případech postupoval metodou postupného rozvoje doktríny (princip supremacy nad běžnými zákony, pak nad ústavními normami členských států; nejdříve odpovědnost exekutivy, pak legislativy a nakonec vnitrostátních soudů) a často jeho rozsudky mě-

ly podobu jistého „testu“ reakce členských států. ESD sice konstatoval existenci nějakého principu evropského práva, ale z různých důvodů přímo neumožnil, aby toto pravidlo v několika prvních kauzách mělo praktický dopad na členské státy. Výraznou citlivost zachoval ESD např. v mimořádně citlivých aspektech ochrany lidských práv. ESD se vyhnul např. posouzení legality zákazu interrupcí v Irsku nebo práva na manželství osob stejného pohlaví. Zároveň byl ochoten zabývat se rovněž záležitostmi zdánlivě malého významu (např. v jednom z klíčových rozsudků */Costa versus ENEL/* šlo o částku nepřesahující dva tisíce lir).

Při svém fungování si byl ESD vědom omezenosti svých personálních i jiných zdrojů, a proto se bránil riziku svého zahlcení příliš velkým počtem kauz. V tom mu vyšly vstříci členské státy, které ustavily Soud první instance, ale významnou roli měl též ESD/SPI sám, když velmi restriktivně interpretoval způsobnost neprivilegovaných subjektů přímo iniciovat řízení na evropské úrovni, i když zároveň akceptoval a často též iniciovat diskuzi o tom, zda tento postup neoslabuje ochranu a vymahatelnost evropského práva.

¹ Dnes již klasickou oslavou pozice ESD v systému evropské integrace je kniha bývalého předsedy ESD Roberta Lecourta *L'Europe des Juges* (Evropa soudců), vydaná v roce 1976.

² Deklarace o principech mezinárodního práva, týkajícího se přátelských vztahů a spolupráce mezi státy (1970), neuvádí „dobré služby“. Velmi podrobně pak viz Shaw, 2003, s. 914–950.

³ Jurisdikce MSD může vzniknout třemi způsoby (článek 36 Statutu):

- Založením jurisdikce MSD mezinárodní smlouvou. V takovém případě vzniká jurisdikce MSD pro možné budoucí spory, jež vzniknou mezi signatáři smlouvy v oblasti regulované smlouvou. Problémem této metody vzniku jurisdikce je pouze omezený počet smluv, obsahujících příslušnou klauzuli o jurisdikci MSD (např. Smlouva o zabránění a trestání zločinu genocidia nebo Vídeňská úmluva o diplomatických vztazích) a omezený počet jejich signatářů.
- Prohlášením státu, že přijímá jurisdikci MSD obecně, anebo ve vybrané kategorii sporů či ve vybraném regionu. I tato forma přijetí jurisdikce je omezena „opatrností“ států k přijetí jurisdikce, respektive jejím podmíněním recipocitou. Do roku 2002 bylo u OSN uloženo pouze 64 prohlášení tohoto druhu.
- Ad hoc dohodou o uznání jurisdikce ESD pro vyřešení konkrétního sporu mezi státy. České republice bylo z této kategorie (geograficky i jinak) nejbližší soudní řešení sporu mezi Maďarskem a Slovenskem o dokončení projektu Gabčíkovo-Nagymaros.

⁴ Text rozsudku viz <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/igus/igusframe.htm> (2. 9. 2004).

⁵ Původní Monnetův plán chtěl pro řešení sporů, týkajících se ESUO, využít ad hoc ustavených tribunálů, jimž by předsedal některý ze soudců Mezinárodního soudního dvora v Haagu. Smlouva o ESUO (Pařížská smlouva) ustavila však pro účely ESUO stálý a specializovaný soud.

⁶ Posílením pravomocí ESD v Římských smlouvách bylo např. zavedení dozorčí žaloby vůči členskému státu pro porušení povinností, vyplývajících z evropského práva, která se ve Smlouvě zakládající ESUO nevyskytovala.

⁷ Např. Nizozemsko v letech 1952–1958, Itálie v letech 1958–1962, Francie v letech 1981–1982, SRN v letech 1982–1988 a Španělsko v letech 1988–1994.

⁸ Další možnost diferenciací v zastoupení členských států v soudních orgánech EU by teoreticky umožnila ústavní smlouva EU, navržená Konventem v roce 2003. Ta předpokládá pro nejvyšší soudní orgán EU zachování principu jeden stát = jeden soudce. Pro nástupce Soudu první instance – Vrchní soud (EU) – by pak měl platit princip jeden stát = alespoň jeden soudce, který na teoretické úrovni umožňuje výraznější zastoupení větších států, což opakuje dosud nerealizovanou možnost vyššího zastoupení v SPI podle Smlouvy z Nice. Teoreticky proto, že přesná formule pro obsazení Vrchního soudu musí být přijata konsenzem všech členských států.

⁹ J. Passer uvádí, že žádný z dosavadních kandidátů na soudce ESD nebyl dosud ostatními členskými státy odmítnut a dle dostupných údajů nebyly ani vůči žádnému z kandidátů vzneseny námitky (Passer, S. 1.). Stejně o absenci reálného protestu proti jmenování kandidáta jiného členského státu informuje Kenney, 1998, s. 101–102.

¹⁰ Tiskové prohlášení ESD č. 1/2002 ze dne 10. ledna 2002.

¹¹ Stanovisko generálního advokáta Geelhoeda bylo zveřejněno dne 29. 4. 2004. Navrhl uložit Francii pokutu ve výši 115,5 mil. Eur s automatickým navýšením pokuty o necelých 58 mil. Eur za každých dalších šest měsíců nerespektování evropského práva. Konečný rozsudek ESD nebyl v době přípravy této stati znám.

¹² Doktrína *acte clair* pochází z francouzského správního práva a vychází z předpokladu, že se vnitrostátní soud nemusí na ESD obrátit, pokud je odpověď „jasná“ z obecných vědomostí či z logiky. Argumentace doktrínou *acte clair* byla často využívána až zneužívána např. francouzskou Státní radou (Conseil d'Etat), aby se tento nejvyšší francouzský správní soud vyhnul povinnosti obracet se s předběžnou otázkou na ESD. Známým případem se stala např. kauza Cohn-Bendit, kdy Státní rada přezkoumávala zákaz pobytu studentského aktivisty

z roku 1968 na francouzském území. Aby se vyhnula nutnosti referovat ESD předběžnou otázku na existenci přímého účinku směrnic regulujících volný pohyb osob v ES, na něž se Cohn-Bendid spoléhal, prohlásila Státní rada, že nemožnost argumentace založené na směrnici vůči aktům státní správy je „zřejmá“, i když existující judikatura ESD naznačovala pravý opak. I proto je přijímání doktríny *acte clair* Evropským soudním dvorem značně opatrné a omezuje se na opravdu zcela jasné situace. Pro obě doktríny je zřejmě nejvýznamnějším rozhodnutím hojně komentovaná i kritizovaná kauza CILFIT (CILFIT versus Ministry of Health, C-283/81), kde ESD konstatoval, že soud členského státu nemusí ESD referovat tehdy, pokud lze odpověď s velkou mírou určitosti odvodit od již existující judikatury. ESD tedy nevyžaduje, aby již dříve sám rozhodl v materiálně identickém sporu, ale ponechává vnitrostátním soudům jistou míru samostatnosti, byť se značně omezujícími podmínkami. (Podrobná analýza kauzy CILFIT viz Douglas-Scott, 2002, s. 244–246.)

- ¹³ Doktrína *acte éclairé* předpokládá, že vnitrostátní soud nemusí položit předběžnou otázku tehdy, pokud lze odpověď ESD předvídat z již existující starší judikatury. Ačkoli nemají rozhodnutí ESD charakter precedentu, v praxi existuje jakási „kolektivní paměť“ soudu, ESD ze svých starších rozhodnutí vychází a v rozsudcích na ně často odkazuje. Doktrína *acte éclairé* má pro ESD dva účinky: 1) poskytuje rozhodnutím ESD kvaziprecedenční charakter; 2) výrazně ESD „odbřeměňuje“ od povinnosti odpovídat na sérii identických předběžných otázek, vyvolaných paralelními vnitrostátními spory, týkajícími se podobných problémových bodů evropské integrace.
- ¹⁴ Zejména článek 104 odstavec 3 Procesních pravidel (Rules of Procedure) umožňuje ESD, aby v odpovědi na předběžné otázky, které jsou identické s již dříve zodpovězenými otázkami, a na předběžné otázky, kde lze odpověď vyvodit z již existující judikatury nebo kde je odpověď zřejmá (neponechává prostor pro rozumné pochybnosti), odpověděl ve formě jednoduchého zdůvodněného příkazu (*reasoned order*). ESD zde podrobně a komplikovaně nevysvětluje svůj názor, ale prostě odkáže na již existující odpověď.
- ¹⁵ Ve své judikatuře definoval ESD pro účely článku 234 SES soud či tribunál jako instituci splňující následující znaky (tzv. *vaasenská kritéria* podle rozhodnutí v kauze Vaasen, C-61/65):
- má zákonný základ;
 - je nezávislá a rozhoduje nestranně;
 - má trvalý charakter;
 - má obligatorní jurisdikci (jurisdikci založenou zákonem);
 - řídí se při rozhodování zákonnými předpisy, tj. nikoli na základě volního uvážení;
 - rozhoduje ve sporném řízení.
- ¹⁶ Např. v kauze *PreussenElektra* se ESD odmítl zabývat otázkou položenou německým soudem, protože obě strany vnitrostátního „sporu“ sdílely názor o existenci rozporu příslušné německé legislativy s komunitárním právem a zároveň jedna ze stran sporu (firma *PreussenElektra*) byla hlavním akcionářem druhé strany sporu (firma *Schlesweg*), a tudíž mohla tuto firmu přimět k otevření „sporu“, směřujícího výlučně k tomu, aby se ESD mohl vyjádřit k (ne)konformitě německé legislativy s *acquis communautaire*.
- ¹⁷ Text zmíněných pokynů je k dispozici na: <http://curia.eu.int/en/instit/txtdocfr/autrestxts/txt8.pdf>
- ¹⁸ Jistou roli zde mohla hrát i příprava vnitrostátních soudů, které mohly využívat mechanismu podobného předběžné otázky v rámci Evropského hospodářského prostoru; mohly totiž pokládat předběžné otázky Soudu ESVO.
- ¹⁹ Nicméně existují komplikace při použití této úvahy automaticky např. vůči českému Ústavnímu soudu. Jednou z možností jeho chování je ta, že v případě ústavní stížnosti bude Ústavní soud považovat nepoložení předběžné otázky obecným soudem za porušení práv, garantovaných ústavním pořádkem České republiky. Pak nebude ESD referovat sám, ale zruší rozsudek obecného soudu, vůči němuž směřovala ústavní stížnost, a vyzve obecný soud, aby se při následném rozhodnutí sám obrátil na ESD.
- ²⁰ Poprvé se Kasační soud odchýlil od *Matterovy* doktríny v případě *Jacques Vabres (Administration des Douanes versus Societe Cafes Jacques Vabre, 1975)*.
- ²¹ V případě *Nicolo* šlo o rozpor mezi novějším francouzským volebním zákonodárstvím a starší evropskou normou, regulující volby do Evropského parlamentu. Komunitární norma opravňovala k účasti na volbách do Evropského parlamentu pouze obyvatelé metropolitní Francie, zatímco (novější) francouzský zákon i obyvatelé zámořských departmentů. Státní rada rozhodla podle evropské normy, a tak se poprvé odchýlila od *Matterovy* doktríny. V případě *Nicolo* nefungoval *Conseil d'Etat* jako standardní správní soud (který přezkoumává legalitu rozhodování veřejné správy), ale jako volební soud a navíc ve volbách do mimofrancouzské instituce. Rozhodující rozsudek přišel o rok později v případě *Boisdet (1990)*, kde Státní rada dala přednost evropskému nařízení (regulation) z roku 1972 před následným francouzským zákonem (*loi*) z roku 1980. Trend dále rozvinulo prvé rozhodnutí o přednosti směrnice ES před francouzským zákonem v případě *SA Rothmans (1992)*.
- ²² Dánský soud uznal ústavnost přistoupení Dánska k Maastrichtské smlouvě, ale pro další přesun práv z Dánska do EU stanovil jasná kritéria: musí jít o přesun v „jasně stanovených oblastech“ a Dánsko si musí ponechat konečné slovo v zásadních otázkách, týkajících se suverenity. Jednou větou, podle ústavního soudu nesmí Dánsko podepsat EU *bianco šek*.
- ²³ Šlo o navrácení již zaplacených celních poplatků a daní, které měla dle evropského práva Itálie navrátit jen tehdy, pokud tato nebyla plátcem daně přenesena na třetí stranu. Itálie toto ustanovení vykládala jako povinnost plátce prokázat, že náklady na třetí stranu nepřenesl, což v praxi často zabránilo vrácení celních a daňových poplatků. Tato praxe byla potvrzena dlouhodobou praxí italských soudů, včetně nejvyšších soudních instancí (*Corte Suprema di Cassazione*).

Literatura

- Alter, Karin (2001): *Establishing the Supremacy of European Law, The Making of an International Rule of Law in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Anagnostaras, Georgios (2001): *The Principle of State Liability for Judicial Breaches: The Impact of European Community Law*. *European Public Law Journal*, No. 2 (2001).
- Arnall, Anthony (1999): *The European Union and its Court of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Arnall, Anthony (2003): *The Past and Future of the Preliminary Rulings Procedure*. In: Andenas, Mads – Uher, John (eds.): *The Treaty of Nice and Beyond, Enlargement and Constitutional Reform*. Oxford: Hart Publishing, 2003.
- Aziz, Miriam (2003): *Sovereignty Lost, Sovereignty Regained? Some Reflections on the Bundesverfassungsgericht's Bananas Judgment*. Analýza byla publikována v rámci Constitutionalism Web-Papers, ConWEB, No. 3 (2003), <http://www.les1.man.ac.uk/conweb/papers/Conweb3-2003.pdf> (31. 5. 2004).
- Bapuly, Bedanna (2004): *Odpovědnost státu plynoucí z porušení práva EU*. *Evropské a mezinárodní právo*, ročník 13 (2004), číslo 2.
- Baudenbacher, Carl (1997): *Between Homogeneity and Independence: The Legal Position of the EFTA Court in the European Economic Area*. *Columbia Journal of European Law*, No. 3 (1997).
- Baudenbacher, Carl (2004): *Legal Framework and Case Law of the EFTA Court*. EFTA Court, 2004.
- Běhan, Petr (2002): *Princip subsidiarity a proporcionality při tvorbě komunitárního práva*. *Právník*, číslo 2 (2002).
- Biernat, Ewa (2003): *The Locus Standi of Private Applicants under article 230 (4) TEC and the Principle of Judicial Protection in the European Community*. *Jean Monnet Working Paper*, No. 12 (2003).
- Bobek, Michal (S. 1.): *Hledání modu vivendi ESD a německého Spolkového soudu aneb kukuřičná krupice, žampiony a banány*, www.integrace.cz (22. 8. 2004).
- Bobek, Michal (2004): *Porušení povinnosti zahájit řízení o předběžné otázce podle článku 234 (3) SES*. Praha: C. H. Beck, 2004.
- Bonne, Anne (1998): *The Constitutionality of Transfers of Sovereignty: The French Approach*. *European Public Law*, No. 4 (1998).
- Börzel, Tanja (2001): *Non-Compliance in the European Union. Pathology or Statistical Artifact*. *EUI Working Paper RSC 2001/28*.
- Boyron, Sophie (1993): *The Conseil Constitutionnel and the EU*. *European Public Law*, No. 1 (1993).
- Cadot, Olivier – Weber, Douglas (2001): *Banana Splits and Slipping over Banana Skins: The European and Trans-Atlantic Politics of Bananas*. *EUI Working Paper RSC 2001/03*.
- Constant, Lisa (2002): *Justice Contained, Law and Politics in the EU*. Ithaca: Cornell University Press, 2002.
- Craig, Paul – Búrca, Gráinne (2003): *EU Law, Texts, Cases and Materials*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Dixon, Martin – McCorquodale, Robin (2003): *Cases & Materials on International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Doležil, Tomáš (2004): *Řízení o předběžné otázce z pohledu (českého) advokáta*. *Bulletin advokacie*, číslo 2 (2004).
- Douglas-Scott, Sionaidh (2002): *Constitutional Law of the European Union*. Harlow: Longman-Pearson, 2002.
- Edward, David (2004): *National Courts – the Powerhouse of Community Law*. In: Bell, J. – Dashwood, A. – Speancer, J. – Ward, A. (eds.): *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. Vol. Five 2002–2003. Oxford: Hart Publishing, 2004.
- Eeckhout, Piet (2004): *External Relations of the European Union, Legal and Constitutional Foundations*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Eeckhout, Piet (2003): *The European Courts after Nice*. In: Andenas, M. – Uher, J. (eds.): *The Treaty of Nice and Beyond, Enlargement and Constitutional Reform*. Oxford: Hart Publishing, 2003.
- EU Court ruling could speed up review of working time directive (S. 1.), www.euroactiv.com (10. 9. 2003).
- Garry, Hannah (2001): *When Procedure Involves Matters of Life and Death: Interim Measures and the European Convention on Human Rights*. *European Public Law*, No. 3 (2001).
- Gormley, Laurence (2002): *Judicial Review in EC and EU Law – Some Architectural Malfunctions and Design Improvements?* In: Dashwood, Alan et al. (eds.): *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, No. 4 (2001). Oxford: Hart Publishing, 2002.
- Granger, Marie Pierre (2004): *When governments go to Luxembourg...: the influence of governments on the Court of Justice*. *European Law Review*, No. 1 (2004).
- Hartley, Trevor (2004): *European Union Law in a Global Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hatzopoulos, Vassilis (2002): *Killing National Health and Insurance Systems but Healing Patients? The European Market for Health Care Services after the Judgments of the ECJ in Vanbraekel and Peerbooms*. *Common Market Law Review*, No. 4 (2002).
- Hoffmeister, Frank (2001): *Alcan Decision of 17 February 2000. Constitutional review of EC Regulation on bananas*. *Common Market Law Review*, No. 3 (2001).

EVROPSKÝ SOUDNÍ DVŮR

- Jacobs, Francis (2003): Effective Judicial Protection of Individuals in the European Union, Now and in the Future. In: Andenas, M. – Usher, J. (eds.): *The Treaty of Nice and Beyond, Enlargement and Constitutional Reform*. Oxford: Hart Publishing, 2003.
- Ježek, Mojmir (2004): Soudní orgán ve smyslu čl. 234 SES. *Evropské a mezinárodní právo*, ročník 13 (2004), číslo 2.
- Kenney, Sally (1998): The Members of the Court of Justice of the European Communities. *Columbia Journal of European Law*, No. 5 (1998).
- Kühn, Zdeněk (2004): Rozšíření Evropské unie a vztahy šestadvaceti ústavních systémů. *Právník*, číslo 8 (2004).
- Kupfer, Julia (2001): How the European Community Banana Regulation Brought Back Solange II. *Columbia Journal of European Law*, No. 7 (2001).
- Leanerts, Koen – Arts, Dirk – Bray, Robert (1999): *Procedural Law of the European Union*. Sweet & Maxwell, 1999.
- Malenovský, Jiří (2003): „Právo na restituci“ ve státech střední a východní Evropy ve světle judikatury Evropské komise a Evropského soudu pro lidská práva. *Právník*, číslo 6 (2003).
- Mastroianni, Roberto (1995): The Enforcement Procedure under Article 169 of the EC Treaty and the Powers of the European Commission: Quis Custodiet Custodes? *European Public Law*, No. 4 (1995).
- Mattii, Walter – Slaughter, Anne-Marie (1996): Constructing the European Community Legal System from the Ground Up: The Role of Individual Litigants and National Courts. *Jean Monnet Working Paper*, No. 6 (1996), <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/96/9606ind.html> (22. 8. 2004).
- Mayer, Franz (2003): The European Constitution and the Courts, Adjudicating European constitutional law in multilevel system. *Jean Monnet Working Paper*, No. 9 (2003), www.jeanmonnetprogram.org (24. 5. 2004).
- Mei van der, Pieter (2003): *Free Movement of Persons within the European Community, Cross-Border Access to Public Benefints*. Oxford: Hart Publishing, 2003.
- Miller, Nathan (2002): Independence in the International Judiciary: General Overview of the Issues. Background Paper for the Meeting of the Study Group of the International Law Association, London 2002 (analýza byla publikována 2. 2. 2002).
- Minnerop, Petra (2001): German Constitutional Law Cases. *European Public Law Journal*, No. 4 (2001).
- Mouthaan, Solange (1998): Amending the Amended Constitution. *European Law Review*, No. 5 (1998).
- Olivier, Peter (1994): French Constitution and Maastricht Treaty. *International and Comparative Law Quarterly*, No. 1 (1994).
- Ondřej, Jan (2002): Mezinárodní tribunál pro mořské právo – první případy. *Právník*, číslo 3 (2002).
- Ovey, Clare – White, Robin (2002): *European Convention on Human Rights*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Passer, Jan (S. I.): Evropský soudní dvůr (dosud nepublikováno).
- Pítrová, Lenka – Pomahač, R. (2000): *Průvodce judikaturou Evropského soudního dvora*. I. díl. Praha: Linde, 2000.
- Pítrová, Lenka – Pomahač, R. (2001): *Průvodce judikaturou Evropského soudního dvora*. II. díl. Praha: Linde, 2001.
- Rasmussen, Hjalte (1998): *The European Court of Justice*. Kodaň: GADJURA, 1998.
- Reich, Norbert (1996): Judge-Made „Europe à la Carte“: Some Remarks on Recent Conflicts Between European and German Constitutional Law Provoked by the Banana Litigation. *European Journal of International Law*, No. 7 (1996).
- Shabtai, Rosenne (1995): *The World Court. What it is and how it works*. 5th ed. Dordrecht: Marius Nijhoff Publ., 1995.
- Shaw, Jo (2001): Gender and the European Court of Justice. In: Búrca, G. – Weiller, J. H. H.: *European Court of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Shaw, Malcolm (2003): *International Law*. 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Schabas, William (2004): *Introduction to the International Criminal Court*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Schepre, Harm – Blankenburg, Erhard (2001): Mobilising the European Court of Justice. In: Búrca, Graine – Weiller, J. H. H.: *European Court of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Schmidt, Ch. (2004): All Bark and No Bite: Notes on Federal Constitutional Court's „Banana Decision“. *European Law Journal*, No. 1 (2004).
- Schmid, Christoph (S. I.): From Pont d'Avignon to Ponte Vecchio The Resolution of Constitutional Conflicts Between the European Union and the Member States Through Principles of Public International Law. *EUI Working Paper LAW*, No. 98/7.
- Stefanou, Constantin – Xanthaki, Helen (1997): *A Legal and Political Interpretation of Articles 224 and 225 of the Treaty of Rome, The Former Yugoslav Republic of Macedonia Case*. Dartmouth: Ashgate, 1997.
- Steyger, Elies (1997): *National Traditions and European Community Law, Margarine and Marriage*. Dartmouth: Ashgate Publishing, 1997.
- Šišková, Naděžda (2003): Vývoj doktríny základních práv v judikatuře Evropského soudního dvora. *Právník*, číslo 4 (2003).

- Šlosarčík, Ivo (2000): Být či nebýt... v Evropské unii. Dánsko, referenda a evropská integrace. *Integrace*, číslo 2 (2000), www.integrace.cz (22. 8. 2004).
- Šlosarčík, Ivo (2004 a): Dozorčí žaloba před Evropským soudním dvorem – současný stav, trendy a změny podle návrhu Ústavy pro Evropu. *Evropské a mezinárodní právo*, ročník 13 (2004), číslo 7–8, s. 21–28.
- Šlosarčík, Ivo (2003): Evropský soudní systém a ústavní smlouva EU. *Evropské a mezinárodní právo*, ročník 12 (2003), číslo 4.
- Šlosarčík, Ivo (2002): Jazyková politika v členských zemích EU a její potenciální konflikt s komunitárním právem. *Integrace*, rok 2002, číslo 1.
- Šlosarčík, Ivo (2004 b): Vývoj procesní legitimace neprivegovaných účastníků v řízení na neplatnost před soudy Evropské unie – současný stav, trendy a implikace pro Českou republiku. *Evropské a mezinárodní právo*, ročník 13 (2004), číslo 2, s. 3–11.
- Šturma, Pavel (2002): *Mezinárodní trestní soud a stíhání zločinů podle mezinárodního práva*. Praha: Karolinum, 2002.
- Tomášek, Michal (2003): *Formy resistance národního ústavního práva vůči právu evropskému*. *Právník*, číslo 11 (2003).
- Tridimas, Takis (2003): *Knocking on Heaven's Door: Fragmentation, Efficiency and Defiance in the Preliminary Reference Procedure*. *Common Market Law Review*, No. 1 (2003).
- Ward, Angela (2002): *Judicial Architecture at the Cross Roads: Private Parties and Challenge to EC Measures Post-Jégo-Quéré*. In: Dashwood, Alan et al (eds.): *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, No. 4 (2001). Oxford: Hart Publishing, 2002.
- Wattel, Peter (2004): *Köbler, CILFIT and WelthGrove: We Can't Go On Meetings Like This*. *Common Market Law Review*, No. 1 (2004).
- Zbíral, Robert (2004): *Světová banánová ekonomika*. *Mezinárodní politika*, ročník XXVIII (2004), číslo 4.
- Zemánek, Jiří (2003): *Odpovědnost členského státu za škodu způsobenou jednotlivci rozhodnutím nejvyššího soudu*. *Evropské a mezinárodní právo*, číslo 5 (2003).
- Zemánek, Jiří (2004): *Soudnictví v Evropské unii mezi hierarchií a dialogem*. *Mezinárodní vztahy*, ročník 39 (2004), číslo 3.